

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політичних наук

**ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІМПЕРАТИВНОГО МАНДАТА В
СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА**

Кваліфікаційна робота
за спеціальністю 052 – Політологія
Освітній рівень «магістр»

Студента II курсу
денної форми навчання
спеціальності «Політологія»
Хоменка Павла Юрійовича

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри _____

Науковий керівник:
доктор політичних наук, доцент
Петренко Ігор Ігорович

КИЇВ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади дослідження політичного представництва	5
РОЗДІЛ 2. Система «непредставлених» у політичному представництві	28
РОЗДІЛ 3. Відмова від імперативного мандата та політичне представництво	49
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що невід'ємним елементом функціонування демократичного суспільства є наявність політичного представництва. При цьому особливу увагу слід звернути на те, які частини суспільства є представленими, а які, з тієї чи іншої причини ні. Також в цій площині постає питання щодо відповідальності та підзвітності між громадянами та представниками. Актуальність дослідження проблем політичного представництва для України зумовлена наступним: за часів незалежності з тією чи іншою періодичністю виникають дискусії з приводу відповідності виборчої системи та бажаним представництвом, з приводу необхідності та актуальності запровадження так званого «імперативного мандата» чи ведення додаткових підстав для втрати депутатського мандата в тому числі після останніх парламентських виборів у 2019 році. Наявність такого дискурсу може породжувати збільшення недовіри громадян до владних інституцій та розбіжності в очікуванні виборців під час голосування і нереалізованих обіцянок зі сторони переможців електоральної кампанії.

Мета дослідження – комплексно дослідити особливості реалізації імперативного мандата в системі політичного представництва.

Обрана мета обумовлює необхідність вирішення таких **завдань**:

- дослідити погляди на політичне представництво в контексті їх становлення та історичного розвитку;
- виокремити головні особливості, якими характеризувався політичне представництво у фазі свого становлення;
- схарактеризувати сучасні типи представництва за (Г. Піткін);
- окреслити групи осіб, які позбавлені політичного представництва;

- з'ясувати причини відмови від імперативного мандата в системі політичного представництва.

Об'єкт дослідження – концепція політичного представництва.

Предмет дослідження – особливості реалізації імперативного мандата в системі політичного представництва.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою роботи є система загальнонаукових, філософських і спеціальних політологічних методів, а саме: системний, структурно-функціональний, історичний, компаративний, біхевіористський.

Системний та структурно-функціональний методи дали змогу розглянути розвиток ідей політичного представництва як комплекс елементів, що утворюють цілісний процес. Зазначені методи дозволили зберегти й розвинути принцип цілісності в дослідженні політичного представництва, з'ясувати погляди різних мислителів та дослідників. Історичний метод дозволив розглянути методологічні засади політичного представництва в контексті їх послідовно-часового розвитку, а також виявити його становлення та функціонування від класичних концепцій до сучасних інтерпретацій. Біхевіористський метод допоміг визначити мотивацію осіб, що відмовилися обирати свого представника. Компаративний метод використовувався при порівнянні теоретичних концепцій різних науковців.

Структуру кваліфікаційної роботи складають вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг магістерської роботи становить 76 сторінок. Список використаних джерел нараховує 49 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

Одним з найбільш розвиненим інститутом сучасної демократії прийнято визнавати інститут представництва. Носіями представницької влади є загальнонаціональний парламент та інші законодавчі органи в центрі і на місцях, а також виборні представники виконавчої і судової влади. Зрозуміло, що нерепрезентативна структура державного механізму зумовлює низький рівень легітимності влади, кризу довіри до неї у багатьох суспільствах. Формування стійкої представницької демократії потребує приведення змісту представницького правління у відповідність з його принципами.

Система ідей, які встановлюють підвалини представницькій дефократії, виходить із розуміння її як відповідального перед народом, компетентного представницького правління, на кожному з рівнів влад як загально національного так і місцевого управління. Народа воля в даному випадку не зв'язується із прямою нормою його участі у прийнятті рішень. Вона знаходить відображення і як безпосередньо під час виборів, так і внаслідок делегування представницькому органу разои із депутатам(представниками), які в межах наданих повноважень унормовують загальну волю нації, але іноді діють і проти неї несучи відповідальність.

Взаємовідносини поміж представниками та народом вибудовуються основуючись на контролі (що включають електоральний, інституційний, конституційний аспекти), обмежуючи компетенції, у рамках нормативно-правових актів. Поміж народом та його представниками вибудовуються відносини, які засновані на довірі, обов'язках та, звичайно, на повноваженнях. Представники, так звані, лідери, маючи «мандат довіри»

отриманий від представлених, мають втілювати їх волю у прийнятих нормативно-правових актах та законах. Реальна представницька демократія зазвичай знаходить своє втілення у парламентаризмі – це система правління, що заснована на визначальній ролі парламенту та поділу державної влади.

Саме поняття «представництво» давно використовується в різних суспільних науках, проте, як зазначає англійський дослідник Е. Маклін, це поняття – одне з неоднозначних і спірних саме у політичній теорії. Біхевіоралісти 1960-х рр. навіть намагалися викреслити цей термін зі словника політичної науки, проте й нині поняття представництва займає значне місце в теорії демократії, повернувши своє традиційне значення становить [3, с. 12].

В історії західних демократичних політій запровадження інституту представництва стало, за словами Р. Даля, одним з основних наслідків розширення масштабів демократії, результатом «застосування логіки рівності до великомасштабної політичної системи» [38, с. 80]. Пряма участь кожного громадянина в політичному управлінні (через народні збори, а також на виборних посадах), можливе в умовах античного поліса, з його малими масштабами, однорідним складом демосу і, відповідно, відсутністю ґрунту для політичних конфліктів і розбіжностей щодо розуміння «загального блага», виявилось нереальним в ситуації великомасштабних, масових демократій.

«З чисто лінгвістичної точки зору представництво означає створення чогось існуючого, чого насправді немає. Тобто, можна сказати, що це те, чого немає ні «тут», ні «зараз», але воно з'являється та «постає в присутності» [22, с. 20]. Цими словами Герхард Лейбхольц в своєму знаменитому есе 1929 року пропонує нам (збираючи плоди давньої традиції) на роздуми інтерпретацію терміна «представництво»: представництво - це стратегія проти відсутності - з якоїсь причини –

непереборного. Представництво - це постановка, це створення того, що викликає спогади або заміщає присутність реальності, того, що не виникає (або більше не виникає), але опосередковано (дискурсивно, символічно, «сценічно»), існує. Таким чином представництво розуміється як, по-перше, сутність і, по-друге, дія: ми могли б говорити про представництво як «буття через» (або «замість») відсутнього суб'єкта та/або як «того що діє за допомогою» (або «замість») неактивного суб'єкта[25, с. 151].

У політичній культурі представництво не грає допоміжної або чисто технічно-конституційної ролі: це не поняття, яке використовується тільки для позначення певної форми правління або для позначення характеру певної інституції. Швидше, представництво знаходиться в центрі процесу стиснення і легітимації політичного порядку. Перед ним стоїть головна проблема політико-правової культури: перехід від «анархічної» множинності індивідів до єдності порядку, в якому ці індивіди визнають себе членами[17, с. 54]. На карту поставлені відносини між частинами і цілим: розгортання непередбачуваних, доцентрових, конфліктних дій індивідів і формування єдиного порядку.

Однак порядок не обов'язково є порядком рівних: найчастіше це стратифікований і ієрархічний порядок. Тією ж мірою, в якій представництво впливає на розуміння і легітимацію порядку, воно також намагається врахувати динаміку влади, домінування небагатьох і підпорядкування багатьох. Влада і покора, єдність і множинність суб'єктів, диференціація і рівність - ось ті грані політичного дискурсу, які підтримують представництво і надають йому особливу стратегічну функцію.

Коли згодом виборчий механізм виступає в якості необхідного елемента представницького процесу, виникає проблема суб'єктів, що беруть участь у виборах: має бути «більшість» чи «всі», і які критерії

повинні бути прийняті, в свою чергу, для визначення і узаконення включення або виключення з виборчо-представницького процесу.

Нарешті, саме тому, що представництво встановлює зв'язок, який повинен бути міцно структурованим особливо між тим кого представляють, і представником, відносини між багатьма і одним не вичерпуються в момент обрання представника, але є продовжений у часі в емпатії або у відповідальності представника по відношенню до представлених[26 с. 134].

Вивчення політичного представництва в його історико-концептуальному розвитку означає, отже, розмірковування про різні дискурсивні стратегії, завдяки яким в різних контекстах суб'єкти або групи суб'єктів були виразниками тих чи інших політичних ідентичностей.

Для середньовічного юриста або богослова, вже сама реальність вважається по суті впорядкованою: буття складається з онтологічно диференційованих і ієрархічно вирівняних сутностей. Бог, ангели, люди, живі істоти. Імператор, васал, слуга - різні ступені однієї і тієї ж піраміди: і космос, і людське суспільство існують постільки, оскільки вони вирівняні відповідно до нерівної й ієрархічною структури, кульмінацією якої є вершина[14, с. 126].

Метафора тіла всюди суцільна в середньовічному політико-правовому дискурсі і діє в тісній синергії з ідеєю ієрархічної диференціації. Це метафора, яка в застосуванні до самих різних груп (від вселенської церкви до гільдії, від єпископальної колегії до «civitas») постійно передає важливе повідомлення: з одного боку, вона перетворює безліч суб'єктів в єдине ціле. З іншого - підкреслює життєвий характер приналежності (індивід існує тільки як частина сукупності). Кожна сукупність, і зокрема «civitas», «respublica», являє собою тіло: це набір диференційованих і ієрархічних частин. Образ тіла включає в себе ідею ієрархії: від легкого апологета трансформаційних змін Агріппа до сторінок «Polycraticus» Хуана де

Солсбері, різноманітний онтологічний статус, різноманітна необов'язкова роль і, отже, різноманітна функція кожного органу. Однак відмінності й ієрархія є основною структурою суті «civitas» - з якої випливає єдність через метафору тіла: диференціація частин і солідарність, ієрархічний порядок і намагання спільного блага, вони є додатковими аспектами бачення, яке знаходить своє відображення на мові теологів і юристів і підтримується суспільною етикою.

Саме в цьому контексті має місце середньовічний дискурс представництва. Це дискурс, який передбачає корпоративістське бачення політичного порядку: він передбачає можливість визначення соціальної групи - а, отже, і «civitas» - як єдності і використання в цьому сенсі технічно більш точного терміну «Універсітас». Він передбачає ідею живих і нерозривних відносин між частиною і цілим. Частина не може існувати без тіла, а тіло - це організм, який живе в кожній з його складових частин. Саме це відношення між частиною і цілим визначає синтаксис середньовічного дискурсу представництва[14, с. 125]. Частина, особливо «краща» частина, розташована на вершині ієрархії, може мати представницьку валентність постільки, оскільки їй іманентне ціле: вона виконує репрезентативну функцію не тому, що вона замінює більшість, але, оскільки вона є іманентною, та ототожнюється з цілим, з «Універсітас».

Хассо Хофманн говорив про ідентичність репрезентації: про представництво, яке передбачає і виводить на сцену тотожність цілого з однією з його частин[11 с. 209]. Частина, один чи інший керівний орган, є представником цілого, тому що це і є ціле: саме тому, що в корпоративістській єдності «civitas» поодинокі елементи не мають самодостатньої значущості, але існують по відношенню до цілого.

Яскравим прикладом є книга Марсилія Падуанського «Захисник миру» вона спрямована - проти звичайної девальвації простих людей - на

захист уряду, підтримуваного консенсусом підданих, уряду закону, уряду, де закон є виразником законодавця, що збігається з народом[31, с. 120]. На його думку, критерій «кількості» повинен поєднуватися з критерієм «якості»: політичне рішення не є результатом чисто арифметичної суми «рівних» голосів, а є вираженням політичного органу, що складається з якісно різних частини. Відносини між «pars valencior» і людьми зовсім не проблематичні: недоречно ставитися до всього (людей) або до частини («valencior»), тому що між першим і другим залишається репрезентативний зв'язок, встановлені відносинами ідентичності. Частини є цілим, і як сукупність, так і її «переважна частина» - органічні утворення, впорядковані за принципом якісної відмінності складових частин.

Саме в цьому баченні порядку занурюється середньовічне представництво: воно не передбачає (як у випадку із сучасними людьми) суму рівних і «невпорядкованих» суб'єктів, за нею немає порожнечі, хаосу, що протистоїть порядку, адже, саме представництво допомагає творити[10, с. 2]. Середньовічне представництво спирається на вже даний і внутрішньо законний порядок, постулює упорядкованих і внутрішньо диференційованих людей і, спираючись на образи ієрархії і єдності, пов'язує частини з цілим і робить їх «тотожними». Коротше кажучи, середньовічне представництво виконує функцію, яку можна було б що назвати не конститутивною, а декларативною: воно не створює з нічого відносини, які інакше не існували б, між суб'єктами і політичним порядком, а скоріше припускає конститутивність політичного предмета, його необхідність внесення в порядок і слугує для вираження іманентності частини в цілому[22, с. 15].

Бачення людей як внутрішньо впорядкованої цілісності і представництва як відносин ідентичності між частиною і цілим - це аспекти середньовічного політичного дискурсу, яким судилося мати довгу

історію, навіть незважаючи на зміни в політико-конституційних структурах. Зростаючого значення суверенного центру в великих європейських монархіях недостатньо, щоб повалити традиційну схему дискурсу представництва. Політичний порядок як і раніше розглядається як структура, що вже задана, об'єктивно існуючим станом речей, в той же час представництво зберігає свою валентність «ідентичності»: вона змінює, щонайбільше, сферу застосування представництва як наслідок різного розподілу повноважень. Як це ясно розуміє Боден, перша політична поява індивідуума - це вже не місто, а суверен, навіть незважаючи на те, що місто продовжує впливати на статус підданих. Над містом - державець. Політичний порядок не збігається з містом, але має дуалістичну структуру: з одного боку, державець, з іншого - міста, землі, окремі особи.

Саме у відносинах між містами, землями і їх «представниками» механізм «ідентичності» середньовічної традиції продовжує знаходити спонтанне застосування. Візьмемо, наприклад, натхненну кальвіністами «монархічну» літературу: люди і суверен дивляться один на одного як на протагоністів договору, першоджерелом якого є Бог. Проте місто - це не сума людей, а впорядковане і структуроване співтовариство, яке існує політично і діє через магістратів, які його представляють[29, с. 78]. Представництво тут - це ще раз відносини ідентичності, які з'єднують кращу частину з усім політичним тілом [44, с. 279]. Знову ж, представництво діє як момент вже існуючого порядку: люди - це ієрархічно впорядкована сукупність, яка, в свою чергу, може бути включена в одну з її «кращих» частин.

Середньовічний дискурс представництва, що передбачає існування завжди існуючого порядку, образу структурованого та організованого народу і ідею соціального і громадянського покликання особистості, радикально входить у кризу, як тільки антропологічне бачення занепадає

як і політика, що підтримує його: ось що відбувається з Гоббсом, який спеціально присвячує главу «Левіафана» теорії політичного представництва[4, с. 215].

Для Гоббса порядок - це не структура реальності. Початкові дані, навпаки - це безлад, «bellum omnium», і вперше у всій його «сучасній» проблематиці показаний порядок: він не гарантується природою речей, але повинен бути винайдений, сконструйований. Це не середовище, в якому діють суб'єкти, а важке завдання, яке вони зобов'язані ставити перед собою.

Аристотелівська (і томістська) ідея спонтанної політичності людей руйнується, вони більше не вважаються соціальними істотами і такими, що співпрацюють між собою за своєю природою (як бджоли і мурахи, згідно з древньої традиції), вони є скоріше егоцентричними та конфліктними. Не існує народу, спонтанно організованої спільності: вихідні дані - це індивідуум, відірваний від усякої приналежності і покори, який керується переважає імпульсом самозбереження, постійно існуючою можливістю неминучого конфлікту. Договір - це результат узгодженого рішення підданих, готових зосередити всю повноту влади у суверена.

Представництво, в точності, є суттєвою артикуляцією такого процесу побудови суверенітету: представництво - це пояснювальна схема як виникнення, так і функціонування суверенітету. По суті, представництво передбачає подвоєння: один суб'єкт діє за іншого, оскільки останній уповноважений на це. Представництво - це відносини між актором (як називає це Гоббс), який не діє, а «передає свої власні слова і дії»[4, с. 228] іншому, й іншим, актором, який діє замість нього. Соціальний договір визначається серією співпадаючих дозволів на створення суверена, якого, отже, можна назвати по суті представницьким.

Але необхідно задуматися про характеристики гоббсівського уявлення. Суверен представляє підданих, тому що корінь його влади - в їх

первинному рішенні «уповноважити» його діяти від їх імені. Однак суб'єкти до створення суверена є лише сумою індивідів: вони не становлять єдине ціле, вони не є колективним утворенням, а вже існували до самого суверена[11, с. 210]. Концепція Гоббса не є дуалістичною, бо ніщо не пов'язує окремі політичні утворення, такі як суверен і народ.

Якраз в ті роки, коли Гоббс теоретизував абсолютну владу суверена, роль парламенту в Англії значно змінилася, навіть в умовах драматичних суперечок. Тоді здавалося б правдоподібно уявити конституційний політичний конфлікт 600 англійців як боротьбу між прихильниками нової форми правління, заснованої на «представницьких» відносинах між народом і парламентом, і захисниками старого «абсолюту» монархії. Але така схема інтерпретації, прийнятна при розгляді конституційних формул, здається дуже простою, якщо взяти до уваги сюжет політико-правових концепцій[4, с. 244]. З цієї точки зору гоббсівського бачення «представницького» суверенітету і новий дискурс парламентського представництва знаходяться в більш складних відносинах, в яких, поряд з численними диссонансами, виникають і деякі співзвуччя.

Якщо представницька функція парламенту розвивається, то в той же час вона видається не як дзеркало або резонансний ящик волі або інтересів окремих виборців, а як місце для автономного формування рішень, орієнтованих на ціле. Справа не в раптовому повороті подій, пов'язаних з винятковою ситуацією, спочатку громадянської війни, а потім славної революції. Те, що парламент представляє (тобто на тому, що лежить в основі «ідентичності» уявлення про представництво) «*communitas regni*», - це древнє переконання, широко поширене в Англії, що знаходиться у гармонії з характерними канонами середньовічної традиції[1, с. 215].

Поверх цього старого способу представництва було висунуто парламенту нову політичну і конституційну роль. Проте, ідея парламенту, який, як «*pars pro toto*», представляє не стільки окремі суб'єкти, скільки

націю, все політичне тіло залишається. Саме це давнє переконання, в поєднанні з відповідними соціально-політичними перетвореннями сімнадцятого і вісімнадцятого століть, трансформується в тезу про незалежність парламенту щодо кожного з виборців, і лише потім будуть стверджувати, як це робили Волпол[2, с. 80], а потім Берк, що парламент представляє націю, більше він не буде означати існування лише зв'язку парламенту зі станами і, отже, з «civitas» в цілому.

На думку Берка, парламентське представництво не повинно бути пов'язано з думкою окремих виборців. Парламент здійснює представництво на всю націю і знаходить свою основу в правовому порядку: не в суб'єктах і їх безпосередніх і незв'язаних волях, а в об'єктивній структурі конституції, яка безперервно розвивається за допомогою невеликих прогресивних коригувань.

Переконання, що підтримують його знамениті і нестримні антиреволюційні роздуми, проявляються в працях Берка про представництво: полеміка проти суб'єктів, проти абстракції «прав людини», проти волюнтаризму, договірних підстав, похвала конституції, «не вирішеної», але сформованої вчасно, погодження щодо поступовості і обережного експериментування[26, с. 54].

Саме в об'єктивному правовому порядку представництво знаходить свою основу, а не в якомусь рішенні суб'єктів. З цієї точки зору виключення суб'єктів у Берка набагато радикальніше, ніж у Гоббса, оскільки останній бачив в суб'єктах, в крайньому випадку, «авторів» суверенної «постанови», винахідників представництва суверена, в той час як перший виключає їх з процесу встановлення порядку.

Якщо зрештою відбувається встановлення порядку, для Гоббса піддані не існують політично інакше, як через представництво суверену. Але вже для Берка представницький характер парламенту не виникає з того факту, що представництво показано як міст між суб'єктами і владою:

представництво не оцінює суб'єкти як такі, що представлені, але узаконює представників як справжній голос нації. Якісний розрив між планом суб'єктів і конфігурацією порядку у Берка є таким же очевидним, як і у Гоббса, за винятком радикальної розбіжності в уявленні самого порядку, оскільки для першого існує об'єктивний юридично-конституційний порядок[18], який не визначається рішенням суверену, в той час як у другого суверен відіграє визначальну роль по відношенню до порядку.

Отже, для Берка представництво є посередником між сувереном і нацією. Між іншим, це об'єктивно існуюча сутність, але її характерний елемент шукається не в волі, а в інтересах. Однак суверен може ефективно діяти тільки завдяки автономним рішенням своїх представників.

В рамках схеми, яка певною мірою може бути названа «дуалістичною» (принаймні, щодо безкомпромісного монізму Гоббса) - в тій мірі, в якій також завжди існує об'єктивний порядок інтересів, який представник прагне направляти і керувати, він, проте, позиціонує себе не як дзеркало вже сформованої волі, а як дієву причину рішення, яке інакше було б неможливо. З цієї точки зору пропозиції Сієс не здаються дуже далекими від берківської версії представництва, незважаючи на відразу Берка до революційного експерименту[33, с. 392].

Насправді відмінності глибокі і роблять інвективу Берка зрозумілою. Сієс теоретизує представництво в рамках проєкту, діаметрально протилежного баченню Берка, тому що воно засноване саме на ідеї конституції, що більше не «дана», а «створена». Коли Сієс пропонує перетворити Генеральні штати в безпрецедентне зібрання рівних, він думає про чистий і простий конституційний процес. Концептуальна модель референції як і раніше являє собою договірну схему, розроблену традицією природного права: саме індивіди за допомогою суспільного договору засновують політичний порядок. Ця схема, однак, тепер спускається з небес на землю: суб'єкти перестають бути людьми

гіпотетичного і початкового природного стану, але є існуючими і справжніми членами французької нації, вони є «непривілейованими» компонентами нації, яка ідентифікує себе з третім станом, і пакт, який вони готуються проголосити, - це не суспільний договір, а засновницький акт установчих зборів[44, с. 278].

Щоб ця асамблея існувала і діяла, необхідно спиратися на концепцію представництва, але в той же час необхідно трансформувати її від коренів: необхідно вдаватися до репрезентації, тому що нація - це політичне тіло величезних розмірів. В цих умовах можна діяти тільки за допомогою втручання людини. Однак нація, бажає бути представленою, вона більше не є «старою» нацією. Це нація, змінила своє визначення, вигнавши «привілейовані» класи як чужорідні тіла, тепер ідентифікує себе з двадцятьма п'ятьма мільйонами «рівних» підданих: це якраз ті «автори» (як сказав би Гоббс), яких називають «дійові особи» члени зборів і вони дозволяють суспільству почати установчий процес.

Нове уявлення, засноване на рівності суб'єктів, для Сієса більше не має нічого спільного з традиціями «старого режиму», хоча і не має його лякати критика від Руссо: для Сієса це далеко не погана альтернатива демократії, представництво - її єдина можливість реалізації.

Демократія у відносно сучасному розумінні, на відміну від демократії минулого (вона вже присутня у Сієса і навіть раніше в Монтеск'є, у тій опозиційній парі «старий / сучасний», яку зробить знаменитою Констант), обов'язково реалізується в формі представництва. По суті, демократія - це наділення суверенною владою лише нарід. Але нація як така в складних суспільствах сьогодення не може існувати в складі єдності: тільки в представницькому зібранні можна буде побачити те фізичне зібрання членів суверенного тіла, яке характеризувало давню агору[37, с. 170].

Заснована на ідеї нації як суми «рівних» окремих суб'єктів, сієсівська ідея представництва несумісна з баченням Берка і, в будь-якому випадку, може здаватися більш відкритою для пропозицій моделі Гоббса, відповідно до якого суб'єкти, індивідууми в природному стані «уповноважують» суверена, створюючи його як «дійові особи», як свого представника. Однак між аргументами Гоббса і Сієса існує вирішальна відмінність (очевидно, пов'язана з неспівмірністю індивідуальних контекстів, культур і тенденцій): схема «автор-актор», запропонована Гоббсом для ідеального моменту заснування суверенітету, використовується Сієсом для створення особливої події - скликання Генеральних штатів - поява першого акту справжнього конституційного процесу[17, с 54].

З цієї точки зору в аргументативній стратегії Сієса можна виявити сталість важливих аспектів схеми Гоббса. Правда, для Гоббса суб'єкти існують в аполітичному і дополітичному контексті, і тільки через представництво суверена вони набувають політичної валентності, стають «людьми». Однак вірно і те, що нинішнє існування нації, вираз і формалізація її волі, а отже, і її ефективна видимість, обов'язково проходять через представницькі збори і його обговорення.

Звичайно, використовувана схема дуалістична: з одного боку - нація, з іншого - представницькі збори, які виражають її і оформлюють її волю. Але це очевидний або віртуальний дуалізм, оскільки нація не існує ефективно, в дії, але через декларації і рішення представницького зібрання, яке не збирає і не оголошує раніше існуючу волю, а скоріше формує її «ex nihilo»[15, с. 111]. Репрезентативний характер зібрання перекладається в функцію, яка більше не декларативна, а конститутивна: представництво (в точності як у Гоббса) не має заздалегідь заданого порядку, але безпосередньо бере участь в процесі формування порядку.

Берк, навпаки, чіпляючись за свій антидобровільний варіант, робить конституційну традицію і порядок інтересів центральною віссю нації, надає їй більш матеріальне існування: представницьке зібрання - це термін відносин, які у нього є. З іншого боку, це «об'єктивно» структурована величина. Таким чином, присутня характерна подвійність концепції представництва. Однак для Берка, як ми знаємо, представництво не є каналом, через який «накази» та очікування представлених передаються представникам. На думку Берка, немає і швидкого переходу від тих, кого представляють до представників, від тих, хто підпорядковується парламенту, і саме останні, саме в силу своєї репрезентативної функції мають владу і обов'язок визначати «справжні» інтереси нації і приймати рішення з повною автономією[13, с. 14].

Вірно, що реальність Гоббса на той час вже зникла, а інтереси, проблеми, стилі аргументації Берка або Сієса є новими і різними (і інакше і бути не могло, враховуючи радикальну різницю в контекстах). Однак щось від парадоксу представництва Гоббса, якщо не його формулювання, в крайньому випадку, його значення, знову піднімається в політичній культурі зароджуваного «парламентаризму»: що представлене, колективне утворення «нація» вже задумане, так само, як «*Ens realissimum*»[49, с. 32], але конкретні прояви, його існування в дії залежать від рішень представника. Представницьке зібрання більше не виконує раніше існуючі функції, проте це спричиняє появу нових функцій, які, крім того, не могли бути виражені ніяким іншим способом. Зникнення імперативного мандата, автономії представника по відношенню до представлених, передбачає і зміцнює ідею про те, що представництво не відноситься як частина до цілого, а, скоріше, безпосередньо втручається в процес створення порядку. Парадокс представництва виникає якраз з контрасту між дуалізмом, коли воно з'являється (представництво як міст або зв'язок між двома сутностями), і моністичним поворотом, який він зазнає під час першої

появи «сучасності». Як тільки старий зв'язок ідентичності між частиною і цілим, між представником і тими кого представляють, зникає, представник замінює представленого нацією, і саме, в той момент як тільки він її замінює, нація починає взагалі усвідомлюватися та існувати[48, с. 48].

Припущення, що представництво є засобом існування нації в дії, виробляє сильний легітимізуючий ефект по відношенню до представницького органу. Однак в залежності від контексту і тенденцій фундаментальні патерни зв'язку, що пов'язують представників і представлених, змінюються. На думку Берка, легітимність представницького зібрання виникає з об'єктивного правового порядку і конституційної традиції, і тільки в цих рамках виборчий механізм знаходить своє місце. З іншого боку, як і в випадку з Сіесом, коли наріжним каменем конституційного процесу і нового порядку, який повинен виникнути з нього, є суб'єкт і його воля, момент голосування набуває вирішального значення і стає частиною нового уявлення про структуру суспільства.

Голосування - це видимий і формалізований зв'язок між членами нації і представницьким зібранням. Голосування, яке, як вираз консенсусу суб'єктів, дозволяє приписати представникам рішення представлених і визнати людей автономним суб'єктом, колективним суб'єктом, який підпорядковується законам, які він сам вільно створює. Але в той же час механізм голосування працює, припускаючи заборону на імперативний мандат, якісний стрибок між представниками і представленими, повну автономію прийняття рішень представницькими зібранням, і це перекладається в право призначати членів зборів[32, с. 105]. Безпосередній зв'язок між голосуванням і консенсусом призводить, таким чином, до двох додаткових результатів: він дозволяє зберегти необов'язкову диференціацію між тими небагатьма, хто вирішує, і багатьма, хто підпорядковується, і в той же час забезпечує ефективну легітимацію,

оскільки вони багато в чому, в силу виборчого механізму, сприяли появі цих небагатьох, в результаті чого символічно стимулювали ототожнення, ідентифікування себе в них.

Як і у Гоббса, представництво не виражає волю, яка існувала раніше, але уможливорює формулювання нової й іншої волі: саме представники своїми рішеннями роблять видимою і активною ту суверенну націю, яка в іншому випадку залишилася б невидимою і пасивною, безсилою. Якщо вірно, що представлені вибирають представників, вірно також і те, що останні приймають рішення в умовах суверенної волі, відокремленої від тих, кого представляють[33, с. 391].

Таким чином, представництво, з одного боку, наближає представлених до представників, дозволяючи першим символічно ідентифікувати себе. По-друге, з іншого боку, воно встановлює радикальний поділ між більшістю і меншістю, між натовпом і елітою. Забезпечуючи останнім найширшу свободу вираження. Це парадокс, в який вписаний сучасний дискурс представництва: парадокс, який, проголошений Гоббсом в натуралістичному і абсолютистському контексті, знаходить підтвердження в середовищі, все ще радикально відмінному від парламентаризму, як англійського, так і французького. В обох випадках представництво не може виступати для реєстрації раніше існуючої політичної волі та передачі її в руки суверена[4, с. 214]. Скоріше, представництво - це інструмент, який дозволяє «ex nihilo» формулювати суверенну волю.

Як тільки суб'єкти приймають на себе «сучасну» провідну роль, момент голосування набуває особливого значення: голосування, хоча воно не може скасувати якісний стрибок, що відокремлює представлених від представників (покликаних дати голос національній волі, яка починає діяти, однак, як важливий інструмент легітимації «парламентаризму», тієї політико-конституційної форми, яка призначена для незаперечного

затвердження протягом восьмисот років. Голосування - це вираз (видимий і формалізований) того консенсусу, від якого повинна залежати легітимність влади. Голосування - інструмент, що дозволяє представникам визнати своїх «власних» представників (визнати себе в них), нарешті, голосування - це прояв влади, який впливає (хоча і по-різному) на вибір політичної еліти[25, с. 60].

Або як символ легітимації, або як прояв ефективної влади, голосування, таким чином, стає делікатним інструментом, яким потрібно керувати: недостатньо «заснувати» представництво, але також необхідно його організувати, необхідно визначити повноваження і обов'язки представників і представлених і, перш за все, вказати критерії відбору обох. Вірно, що саме представники вирішують, але вірно також і те, що саме представлені вибирають першими: доля нації безпосередньо залежать від небагатьох, які її представляють, але побічно залежить від багатьох, які уповноважують їх.

Для значної частини громадської думки в XVIII і XIX століттях власність є видимим вираженням раціональності, відповідальності, етики, людської гідності, в той час як, навпаки, бідність є симптомом або показником недостатньої здатності до самовладання, дисциплінованості та далекоглядності. Таким чином, власність є вираженням і умовою автономії, незалежності, коротше кажучи, свободи особистості, і саме з цієї причини вона є необхідною умовою для користування політичними правами: якщо право голосу - це не що інше, як формалізоване вираження консенсусу суб'єкта (тієї згоди, яке є умовою легітимності порядку) може бути приписано тільки повністю незалежному суб'єкту[10, с. 5].

Таким чином, в дискурсі політичного представництва (XVIII-XIX століть) виникає протиріччя між «суб'єктивістською» стратегією і «об'єктивістською» стратегією. У гоббсівському контрактуалізмі саме суб'єкти створюють суверена, і навіть суб'єкти є головними дійовими

особами для Сієса, який вважає їх вихідною точкою конституюючого процесу: саме від суб'єктів, як «рівних» членів нації знаходить свій початок новий порядок. Явний «суб'єктивізм» цього бачення, проте, послаблюється якісним стрибком, який відокремлює представлених від представників: перші «санкціонують», а другі - це ті, хто приймає рішення від імені нації, чия воля не може бути простежена до волевиявлення її членів. Таким чином, незважаючи на «договірну» основу сіспільства, зберігається буксирна функція політичної еліти, в якій зберігається владний обов'язок втілювати в життя волю нації[31, с. 121].

Протягом дев'ятнадцятого і двадцятого століть популярна теза про те, що розвиток демократії через репрезентацію «всіх» веде до зростання відповідності між державою і суспільством (і що головна заслуга демократії повинна бути визнана саме в цьому результаті), теза, яка буде мати важливі наслідки для «технічної» складової представництва, за допомогою електоральних методів, здатних зробити парламент якомога більше коректним дзеркалом суспільства[12, с. 259]. Однак з точки зору тих, хто вважає загальне виборче право необхідною і достатньою умовою демократії, вона залишається у відносній тіні сучасного представництва: з одного боку, вона заснована на залученні суб'єктів, але, з іншого боку, вона постулює нездоланий розрив між представниками і тими, кого вони представляють.

Представництво є неприйнятною схемою, тому що воно втручається між індивідами і сувереном, підсилюючи їх поділ: за Руссо, індивіди уповноважують третю сторону діяти в якості суверена, але вони самі є сувереном з того моменту, як вони за договором вирішують конституювати себе як суверена, як політичний орган, як «загальне я»[21, с. 106]. Саме як частина суверенного тіла суб'єкт є громадянином і перестає бути простим буржуа. До створення суверена, що збігається з підданими, для Руссо у прямому сенсі слова не було громадянина, який

був би таким, оскільки він особисто і безпосередньо належав би до «civitas». Свобода не вичерпується в приватному просторі суб'єкта, але по суті завершується як політична свобода: свобода і громадянство ідентифікуються і збігаються з безпосередньою приналежністю суб'єкта до політичного тіла[21, с. 110].

Навпаки, відокремити суб'єкта від «civitas» означає анулювати його як громадянина і знову зробити його слугою: тому немає сенсу протиставляти феодальне рабство англійській свободі, тому що і те, і інше, хоча і по-різному, зруйновує ідентичність між індивідуумом, громадянином і сувереном і знову вводить диференціацію і подвійність. Одного голосування недостатньо, щоб скасувати кріпосне право: «англійці вважають себе вільними, але це так тільки під час виборів членів парламенту. Одного разу обравши, він стає рабом, він ніщо» [16, с. 215].

Право голосу, яке демократично-республіканські традиції дев'ятнадцятого і двадцятого століть визають як найнадійніший тест на свободу і участь в політичному житті, здається Руссо миттєвим і сміховинним перериванням стану рабства. Нерівність, яку представництво не тільки не усуває, а й закріплює, оскільки передбачає якісну дистанцію між сувереном і підданими. Невід'ємна свобода суб'єкта, яка обґрунтовується його безпосередньою участю в політичному житті, отже, більше не здійснюється, а обмежується представницьким механізмом.

Хоча делегування повноважень неминуче, основний принцип полягає в тому, що «люди добрі, а їх делегати корумповані. Тільки чеснота і суверенітет народу можуть захистити від пороків і деспотизму уряду»[21, с. 107].

Змінюються ідеологічні орієнтації і історичний контекст, і, тим не менш, постійно виникає питання про неможливість примирити демократію (демократію не як форму правління, а як процес заснування порядку, ладу) з утвердженням представництва. Для Руссо (і століття тому

для Спінози) рух об'єднання і самоврядування суспільства направляє конституювання суверенітету і збігається з ним настільки, що робить немислиме, з одного боку, якісну відмінність між сувереном і владою сувереном та громадяни, з іншого боку, введення паліативного засобу - репрезентації, яка не тільки не усуває подвійність, а й освячує її і встановлює політичне безсилля і рабство підданих[21, с. 132].

Можливо, не випадково, що і Спіноза, і Руссо фігурують серед читань молодого Маркса [27, с. 241], який ставить в центр сучасності (через Гегеля і його заперечення) фундаментальний розкол (роз'єднаність між суспільством і державою і (при цьому подвоєння громадянина в постатях «Staatsbürger» і «Bürger») відкидає гегелівське «примирення» як містифікацію і вводить демократію як рішення: необхідно зробити людину реальним суб'єктом політики (люди «конкретне», в той час як держава - «абстрактне») [27, с. 250], усуваючи «трансцендентність» політики, її «релігійний» поділ, пам'ятаючи, що «кожен насправді тільки момент великого дару» і тому він вбачає в демократії «розгадану загадку всіх конституцій» [41, с. 511]. Рішення загадки - це кінець поділу, це повторне присвоєння політики «демосом».

Урок Комуни для Маркса - спроба подолати роз'єднаність між державою і народом: «Комуна - це повторне присвоєння державної влади суспільством, для якого вона стає живою силою, а не силою, яка домінує і підкорює його». Це як і раніше демос, народ, в повній мірі використовує свою доцентрову силу, яка долає розкол, вбираючи в себе вимір політики. Саме з цієї точки зору запровадження загального виборчого права має сенс для Маркса: не «парламентська санкція священної державної влади», не легітимація «парламентського правління класу через більш-менш тривалі проміжки часу», а кінець «всього»[27, с. 274].

Загальне виборче право, яке демократично-республіканська традиція називала перевіркою справді представницької держави, виправдовується

Марксом тільки як інструмент усунення «парламентського класового панування». Для Маркса це не питання демократизації держави, боротьби за розширення виборчого права, за створення «вільної держави», відповідно до виразу, що використовується у Готській програмі: свобода не збігається з формами сучасного державного представництва, але є складовою «перетворення держави з органу, що стоїть над суспільством, в орган, повністю йому підпорядкований» [10, с. 8].

Парадокс сучасного дискурсу представництва виникає з поєднання в одному і тому ж полі припущень щодо суверена, якому слід приписати невід'ємну і незаперечну силу прийняття рішень, і безлічі суб'єктів, що розуміються як підстава легітимності. Нездоланний дуалізм суверена і підданих вступає в протиріччя з протилежною вимогою наблизити підданих до суверену до такої міри, що зводить нанівець відстань, що розділяє їх.

На думку Кельзена, головне очікування демократичної традиції ілюзорно: переконаність в тому, що розрив між представленими і представниками може бути подоланий шляхом поступового розширення електоральної бази. Між меншістю і більшістю неможлива справжня однорідність. Стверджувати, що в умовах повної демократії суб'єкти повністю самостійні, творці норм, яким вони підкоряються, це фікція. У міру того, як розарій власників політичних прав розширюється, не можна уникнути критеріїв виключення активного і пасивного електорату. Також не потрібно «з реалістичної точки зору» ігнорувати різну питому вагу виборців, той факт, що у виборчому процесі пасивна більшість обумовлена і направляється активною меншістю, яка, таким чином, відіграє визначальну роль у виборчому процесі [28, с. 144].

Фактично, основною ареною протистояння у Франції, Англії, а потім і в інших європейських країнах, в кінцевому підсумку стає проблема поширення політичних прав на всіх громадян: якщо демократія - це

реалізація принципу «одна людина, один голос», визначальну роль в представницьких відносинах грає суб'єкт що має власну волю та здібний до дій.

Саме індивіди як носії волі мають бути представленими: представництво дев'ятнадцятого століття втілює в життя волю індивідів, переводить їх в механізм виборчого права і проєктує їх у великий театр парламентської асамблеї[2, с. 79]. Друга «структурна» характеристика дискурсу представництва дев'ятнадцятого століття проявляється через цей шлях: якщо взяти до уваги центральну роль суб'єктів та їхні волі, репрезентативна валентність держави по суті зосереджена в виборних зборах. Держава є представницькою, оскільки є парламентською державою. Держава представляє підданих, тому що законодавча влада, яка задумана як саме втілення суверенітету, здійснюється групою осіб, що визначаються усіма голосуючими громадянами.

Саме ці дві характерні риси «сучасного» дискурсу представництва (протагонізму індивіда як такого і його волі, збіг парламентаризму і репрезентативності держави) вступають в кризу між дев'ятнадцятим і двадцятим століттям[30].

Сучасна траєкторія представництва була вписана в протиріччя між більшістю і меншістю, що була раптово перервана фашизмом і націонал-соціалізмом на користь концепції, заснованої на ототожненні частин з цілим.

Таким чином, політичні права знову набули актуальності, і плюралізм думок і політичних позицій, загальне виборче право, представницькі палати і політичні партії стали невід'ємною частиною нових конституцій.

Нарешті, є дві важливих причини, які роблять сьогодні дискурс представництва проблематичним.

По-перше, «сучасна» траєкторія представництва розвивається в глибокому симбіозі з конкретною політичною системою, з тим процесом об'єднання множинного, який збігається з утвердженням національної держави і її «абсолютного» суверенітету. І якщо вірно, що державно-національний суверенітет знаходиться під загрозою через агломерації множинних ідентичностей і множинної приналежності (хоча в меншій мірі, ніж можна було б припустити при певних спрощеннях), то зрозуміло, що представницька парадигма страждає від контрастів з боку суспільства, кризи, що охопила концепцію суверенітету які почасти ставлять під сумнів можливість представництва таких груп як таких. Маємо осіб, щодо яких можна стверджувати – вони «непредставлені» [32, с. 114].

По-друге, дискурс представництва має конкретну історичність: він генетично і матеріально пов'язаний з суспільствами і культурами Заходу (спочатку європейськими, а потім американською). Таким чином, мова йде не тільки про те, щоб помістити проблему виживання представницької парадигми в контекст, до якого вона історично належить, але і в більшій мірі це актуально в світі, який здається, стає все більш глобальним. Питання про значення і можливість перенесення лексики та уявлення про представництво на різні культурні мови, про відповідальність чи безвідповідальність представників. Про те кого вони мають представляти і які наслідки за цим можуть настати.

РОЗДІЛ 2.

СИСТЕМА «НЕПРЕДСТАВЛЕНИХ» У ПОЛІТИЧНОМУ ПРЕДСТАВНИЦТВІ

Задля розгляду проблеми «непредставлених» варто ще раз зупинитися над поняттям репрезентація. У залежності від того, яка взята до уваги, формальна, змістовна, описова чи символічна концепція репрезентації, можна дати відповідь на питання, хто такі непредставлені. Хоча, виходячи з прийнятих тлумачень, непредставленими є ті, хто офіційно вилучений із політичних прав.

Усі, хто підходить до вивчення політичного представництва як з теоретичної, так і з емпіричної точок зору, погоджуються вказуючи на труднощі, що пов'язані із самим визначенням концепції, та визнають - робота, що заклала основи дискусії, - це праця Ганни Піткін «Концепція представництва». У ній авторка проаналізувала основні сенси розуміння представництва, що є присутніми у західній традиції починаючи від Гоббса, і дійшовши до результату, жодне із значень не відображає повного значення «представництва», оскільки вони зосереджені лише на одній зі сторін або вимірів, втрачаючи будь-які посилання на інші[45, с. 125].

Однак з цього не слід вважати, що усі такі концепції є повністю хибними. Радше, їх варто розглядати та вважати частково істинними щодо того, що значить представництво. Кожна з них має свої власні підвалини, які впливають з звичайного використання терміну представництво.

Таким чином, представництво є унікальною, хоча і складною концепцією, яка включає в себе дуже різні елементи. Важливість, яку ми надаємо даним елементам, що взаємодіють один з одним, буде визначати конкретний профіль, який привілює у конкретному випадку, та допускає різні інтерпретації в тих межах, що дає змогу зберігати його єдність. Адже, як стверджує Піткін[45, с. 74], у представництві є головний сенс, що не

змінився з сімнадцятого століття, хоча він і не використовується однаково у різних контекстах.

У конкретному випадку сучасних демократій, поняття представницького уряду завжди включає абстрактну і метафоричну ідею про те, що народ, нація якимось чином присутні у рішеннях уряду, яке виражається в ряді конкретних традиційних інституцій.

У першому значенні, яке Піткін назвала «офіційним», представляти означає діяти від імені того, хто прямо нас уповноважив. Ця концепція залежить від суворих юридичних та приватних потреб, але виявляється, що вона відхиляється в політичному ключі в «Левіафані» Гоббса, де представник прирівнюється до «лейтенанта, вікарія»[45, с. 66]. У Гоббса «особа», офіційно уповноважена у діях від імені інших, задумана як абсолютно вільна, тоді як більшість пізніших теоретиків наполягатимуть на відповідальності представника перед своїми виборцями. Однак в обох випадках основне посилення на якийсь вид офіційного дозволу залишається.

По-друге, «сутнісне» значення, представник - це той, хто діє «в інтересах» представленої особи. Прикладом може бути теорія віртуального представництва Берка, яку він проілюстрував словами в листі до сира Гектора Лангріше: «Віртуальне представництво - це те, в якому існує взаємозв'язок інтересів і гармонія почуттів і бажань між тими, в інтересах кого вони діють. Будь-хто з цих людей та людей, від імені яких вони діють, хоча не будучи їхніми довіреними особами, тобто фактично їх не обирають». Ми можемо говорити про віртуальне представництво, коли члени парламенту, навіть якщо їх обирає меншість, в умовах обмеженого виборчого права діють розумно в інтересах цілої нації. Берк відверто стверджує, що такий вид представлення є «в декількох випадках навіть кращим, ніж пряма участь». Насправді, парламент, обраний активною меншістю, обирає природну аристократію, яка здатна переслідувати

інтереси всіх кращих, ніж парламент, обраний невігласами та недосвідченими людьми, натовпом. Оглянувшись назад, ця ідея бере свій початок ще задовго до Берка. Можна згадати англійських парламентарів, які в роки великого повстання проголосили себе «представниками народу», незважаючи на те, що були обрані лише дуже невеликою меншістю. Або, ще раніше, можна звернутися до тези, що «нижчі магістрати» є «природними» представниками народу, що можна знайти в працях монархів[45, с. 164].

Представляти, у цих перших двох значеннях, означає «діяти задля інших (діяти за)». Від імені інших осіб, які прямо їх уповноважили, у першому випадку, в інтересах інших, із врахуванням потреби та вимог яких представники знають краще за представлених, в останньому. Два додаткових значення - це уявлення, в яких найкращим чином поєднується формула «стояти за»[45, с. 222]. У цьому випадку представник виконує функцію - на якій довгий час наголошував Карл Шмітт - «робити дійсністю і видимим те, що відсутнє».

Навіть функцію «стояти за» можна виконувати двома різними способами. Перший - це описове представлення (або дзеркальне представництво), яке стосується вже не окремих депутатів, які ведуть засідання у парламенті, а всієї асамблеї, яка в цілому «відстоює інтереси» суверенного народу, відтворюючи у зменшеному масштабі, і в точних пропорціях, його особливості та характерні риси[46]. Так само, як дзеркало, картина або фотографія, при спостереженні за якими можна розпізнати представлені предмети. Однак Піткін зазначає, що вірність таких «уявлень» ніколи не буває досконалою: фотографія пропонує певну інтерпретацію реальності, яку вона відтворює, зафіксована під певним кутом і під певним світлом. А саме дзеркальне зображення не зовсім накладається на оригінал. У разі представницького зібрання не завжди ясно, які характеристики є політично значущими, що слід точно

відтворити: склад населення з точки зору соціальних класів, професії, статі, віку? Або розподіл різних політичних ідей всередині нього?

Другим способом «стояти за», «робити присутнім те, що відсутнє» є символічне представництво. У цьому випадку представник (як правило, в однині) формується за зразком прапора, що представляє націю[47, с. 266]. В силу посади, яку він обіймає (король у монархії, президент у республіці), або в силу визнаних йому харизматичних якостей. Цей тип представлення спирається на «емоційні, афективні, ірраціональні та психологічні реакції, а не на раціонально виправдані критерії» і посилається на довільний зв'язок між символом та референтом, який існує «лише в тому випадку, якщо в нього віриш»[45, с. 274]. В крайньому варіанті ідея символічного представлення веде до фашистської теорії фюрера як представник народу.

Кожен із чотирьох способів розуміння уявлення, визначених Піткін, насправді сприятливий до різних спотворень та деформацій. Розмірковуючи про чисті типи, можна усвідомити, що факт надання привілеїв тому чи іншому сенсу, типології веде до кардинально іншого підходу до теми «непредставлених».

Можна навести декілька прикладів. Джанфранко Паскіно підтримав більшу репрезентативність мажоритарних виборчих систем порівняно з пропорційними, аргументуючи, це тим, що хоча ті, хто обирається за пропорційною системою, як правило, задовольняють і підтримують виключно своїх виборців, ті, хто виграв в одномандатному окрузі, також схильні представляти тих, хто не голосував за них. Це завжди здавалося непереконливим аргументом. І, крім того, дуже ексцентричним щодо класичного способу уявлення про мажоритарні системи, загалом він виправданий щодо їхньої передбачуваної здатністю надавати перевагу керованості та стабільності представникам, а не їх придатністю укомплектовувати представницькі збори[34, с. 177]. У будь-якому

випадку, очевидно, що Паскіно може стверджувати, що асамблея, обрана мажоритарною виборчою системою, є більш «представницькою», ніж представницький орган, обраний пропорційною системою, лише неявно припускаючи поняття сутнісного представництва. Що обраний більшістю виборців округу представник також буде тлумачити та виражати інтереси тих осіб, хто за нього не голосував. Той факт, що певна кількість виборців не сприяла обранню когось, тут не має значення. Має значення той факт, що обранці також дбають про (передбачувані) інтереси тих, хто за них не голосував.

Подальший приклад для роздумів щодо цього питання, пов'язаний із певним типом представництва, що формується за допомогою жеребкування. Нещодавно цей інститут пережив справжнє пожвавлення серед науковців демократії участі. Теза прихильників жеребкування полягає в тому, що такі форуми чи зібрання є більш «репрезентативними», ніж виборні, оскільки вони пропонують загалом більш вірний портрет суспільства, ніж інші[45, с. 190]. Ця теза, яка емпірично вірна на статистично-соціологічному рівні, лише за наявності достатньо великої вибірки, очевидно, стосується описової концепції репрезентації. Якщо приймати формальну концепцію, стає очевидно, що залучені люди не можуть вважатися «представниками», якщо вони не отримали від інших суб'єктів доручення діяти від їх імені[45, с. 87]. Вони також не можуть бути покликані відповідати за свої рішення перед своїми «представниками» з тієї самої причини. Проте збори, обрані за допомогою лотереї, навіть не можуть вважатися представницькими в демократичному розумінні. Рівність, на якій заснована демократія, стосується права влади прямо або побічно сприяти прийняттю колективних рішень, а не рівної ймовірності в статистичному сенсі бути залученими до посади, чи можливості «представляти».

Тому, щоб уникнути сумнівів, необхідно говорити лише про представництво насамперед у формальному розумінні. Сучасна ідея політичного представництва не може ігнорувати існування дозволу знизу. Можна згадати вираз Дідро, або, можливо, Гольбаха: « Ми представлені тільки постільки, оскільки вони обрані».

Якщо ми припустимо, що сучасне політичне представництво не може не ґрунтуватися на виборчому принципі, непередставлені це - просто - ті, хто не має права обирати когось, хто буде виступати від їх імені в інституціях. Але також це ті, хто фактично не бере участі в обранні будь-якого представника. Таким чином, виключаються такі теми, як тварини, річки, гори або майбутні покоління, вони, безумовно, могли би бути взяті до уваги з точки зору суттєвої репрезентації (якби ми запитали себе, чи хтось бере на себе підтримку таких інтересів).

Такий вибір продиктований двома видами міркувань. Перше - причина зручності. Хоча легко визначити, хто за законом чи фактично не може здійснювати політичні права, набагато складніше визначити, чи чийсь інтереси представлені чи не представлені належним чином. Або якщо парламент справді є дзеркалом суспільства, маючи на увазі, що навіть представницький орган, обраний з чисто пропорційною системою, не міг би задовольнити найвимогливіших поборників описового представництва, якби в основному він складався з чоловіків, адвокатів або мільйонерів. Ще важче встановити, хто не представлений належним чином у символічному сенсі. Доведеться вдатися до інструментів біхевіоризму, щоб визначити тих, хто не «почувається» представленим, хто не ідентифікує себе в запропонованому йому символі. Друга причина, що при розгляді проблеми кризи демократичного представництва зосередження уваги на інших аспектах може ввести в оману. Не те, щоб поняття описового, змістовного та символічного представництва не мають нічого спільного з демократією. Те, що парламент відображає у своєму складі

політичні орієнтації, що присутні в електораті без виключення та без надмірних викривлень, є насправді необхідною умовою його представництва в демократичному розумінні. Але ця умова виконується лише тоді, коли точність репрезентації впливає із здійснення громадянами політичних прав в умовах загального виборчого права та «особистого, вільного та рівного» голосування. Суттєве та символічне представництво також може сприяти демократичному включенню[45, с. 200]. Парламентарій може інтерпретувати інтереси тих, хто за нього не проголосував (сьогодні це, наприклад, іноземці без громадянства), подібно до того, як профспілка працівників, зайнятих за контрактом, також може вести битву на користь незахищених. І все ж, з демократичної точки зору, кінцевою метою повинно бути розширення меж офіційного представництва.

Зрештою, привілеї описових, суттєвих або символічних вимірів репрезентації часто відволікає від реальних проблем. Це веде до подолання вічної проблеми щодо «демократичного дефіциту» ЄС шляхом використання теорій легітимності обрання, які посилаються на суттєву концепцію представництва або на риторику участі через мережу, спрямовану на більшу символічну залученість громадян до європейського політичного життя[41 с. 520].

Чи існують сьогодні - і хто вони - «непредставлені», тобто ті, хто не сприяє, шляхом голосування, обрати когось, хто діятиме від їх імені. Питання має вирішальне значення з точки зору демократії, яка на цей момент вимагає великих зусиль. Слідуючи вченню Руссо, ми можемо визначити «демократичну» систему, в якій активні суб'єкти та громадяни збігаються. Таким чином, усі, хто зобов'язаний дотримуватися законів, мають право безпосередньо чи опосередковано сприяти їх розробці[21, с. 144]. За словами Кельзена, усі, хто підпорядковується правовому порядку, сприяють його створенню.

Трохи розширивши перспективу можна виділити принаймні три категорії непередставлених:

- тих, хто живе за правовою системою, яка не визнає їхнього права обирати представників (та / або бути обраними);
- ті, хто хоч і формально не виключений із представництва, але насправді є такими, що в результаті їх політичні права більшою чи меншою мірою є неефективними;
- тих, хто виключає себе з представництва, оскільки не реалізує права, якими володіє.

Перша категорія включає непередставлених у суворому сенсі, тобто тих, хто живе в політичній системі, яка трактує їх виключно як підданих, а не як громадян. Сьогодні ця категорія може здатися порожнім класом або майже таким, де загальне виборче право чоловіків і жінок було завойовано, а принцип рівності закріплений в конституційних текстах. Дискримінація, що грубо суперечить принципу, на якому базується демократія, згідно з яким ті, хто зобов'язаний виконувати закони, повинні мати змогу сприяти їх створенню та зміні.

Можна наголосити щодо відсутності будь-якого обґрунтування на підтримку такого типу виключення. У минулому цього не було по відношенні до інших категорій виключених з громадської сфери, таких як жінки, бідні, представники певних рас чи етнічних груп, що вважаються нижчими. У всіх цих випадках були зроблені спроби виправдати виключення, захистити його раціональними аргументами, які можуть бути використані в публічних дебатах, виходячи за рамки простих расистських, сексистських, класових забобонів. Існують три теми, що обертаються навколо останніх - це здібності, незалежність, інтерес.

Стверджувалось, насамперед, що здійснення політичних прав передбачає володіння інтелектуальними та моральними ресурсами, яких, за своєю природою, бракує жінкам, а через відсутність «культури» (в

етимологічному значенні « культивування «розуму» для бідних і, загальніше, для тих, хто змушений працювати на життя(виживання)[29, с. 140]. Можна згадати слова фіванця Евріпіда: «бідна людина, яка обробляє землю, припускаючи, що він не дурень, безумовно, має зробити занадто багато, щоб мати можливість звернути свій погляд на суспільні проблеми». Так само Констант, двадцять два століття пізніше, для захисту виборчого права стверджував, що лише власність - майно, «достатнє для життя протягом року, без потреби працювати на інших», - гарантує «необхідний час на здобуття культури правильних суджень».

Другий аргумент є різновидом попереднього. Його можна знайти в одному з перших текстів, що стосується питання загального виборчого права в сучасну епоху: дебати в Патні , скорочений переказ про дискусії, що відбулися в армії Кромвеля у 1647 р., Навіть представники військових, погодилися з необхідністю виключити з виборчого права слуг, а також жебраків та волоцюг на користь загального виборчого права чоловіків. Тут проблема полягає не в нездатності, а в шантажі тих, хто платить їм в умовах радикальної залежності та прямого підпорядкуванні. «На мою думку, - каже рядовий Петті, - причиною виключення учнів чи слуг чи тих, хто живе на милостиню, є те, що вони залежать від волі інших людей, і вони боялись бодай якось їм протистояти. Що стосується слуг та підмайстрів, вони невіддільні від своїх господарів [включені до своїх господарів], і це поширюється стосовно тих, хто отримує милостиню від дверей до дверей. Але було б добре, якби існувало загальне правило для тих, хто не так прив'язаний до волі інших людей»[28, с. 145]. Той самий аргумент знову з'являється у Канта, який бере до уваги римське розмежування між суб'єктами «*sui iuris*» та «*alieni iuris*» виключити з виборчого права тих, хто працює на службі у інших, і в суперечках Французької революції, коли загальноприйнята думка, що надання права голосу слугам (що, лише в Парижі наприкінці XVIII століття, становлять

17% активного населення) означало б збільшення ваги голосу аристократів. У цьому контексті виключення слуг з політичних прав навіть забарвлюється в «демократичний» колір, оскільки це дозволяє нейтралізувати надмірну владу нобілітету, оточених десятками слуг.

Нарешті, аргумент щодо інтересу, згідно з яким доцільно надати право сприяти формуванню колективних рішень тим, хто «зацікавлений» у цих рішеннях. Цей аргумент також використовувався для обмеження виборчого права власниками. Це, добре проілюстроване в дебатах в Патні, де саме Іретон кілька разів доводить, що лише ті, хто має «постійний інтерес у країні», тобто власники земель, повинні мати право голосу в прийнятті колективно обов'язкових рішень. Тут знову йдеться про захист власності. Але з іншими аргументами, ніж ті, що були проілюстровані раніше. Виходячи з того, що основною функцією парламентів є прийняття рішень щодо власності, зокрема щодо податків[45, с. 32]. Якщо це правда - має сенс передбачити консультації лише з власниками.

Правдоподібність такого міркування очевидна. А також лицемірний характер засобів перевірки навичок, таких як тести на грамотність чи культуру, справжньою метою яких завжди було виключення «небезпечних класів» із громадянства. Не те, щоб це занепокоєння не висловлювалось, у багатьох випадках, прямо. «Зверніть увагу, - пише Констант, - що необхідною метою невласників є дістатися до власності: які б засоби ви їм не дали, вони використають їх для цього. Якщо до свободи професорсько-викладацького складу та промисловців, яку ви їм зобов'язані дати, ви додасте політичні права, які ви їм не винні, ці права в руках найбільшої кількості людей безпомилково будуть слугувати їм для вторгнення у власність». Однак риторична ефективність непрямого захисту привілеїв, таких як ті, що обертаються навколо понять дієздатності, незалежності, інтересів, безумовно, вище[34, с. 168]. І це тому, що ці три критерії, на відміну від переписного, не виглядають недоречними, коли йдеться про

побудову «функціональної теорії громадянства», спрямованої на визначення відповідних характеристик для здійснення політичних прав.

Конституційний практика засвідчує, що «хоча інтереси, що впливають на імміграцію є доволі чисельними настільки, наскільки серйозними можуть бути проблеми безпеки та громадського порядку, пов'язані з неконтрольованими міграційними потоками», універсальний характер самих прав не може бути підірваний[36, с. 148]. Але немає сумнівів в тому, що наведені змінні покликані узаконити, якщо згадати лише два приклади, утримання у центрах ідентифікації та висилки з обмеженням особистої свободи в тому числі пересування, яке суперечить принципу рівності перед законом особистості.

Градація щодо використання прав у зв'язку з правовим статусом їх власників стає більш очевидною, якщо мова йтиме щодо соціальних прав. Законодавець, наприклад, може передбачити «різні способи реалізації» права на здоров'я, за винятком «базового ядра» цього права, яке «як основне право людини має також визнаватися за іноземцями, незалежно від їх положення щодо правил, які регулюють в'їзд та перебування в державі. Право на здоров'я належить «кожному», але відносини людини з державою можуть бути обмежені в реалізації, по суті, на основі двох елементів: регулярна або нерегулярна присутність на території держави і приналежність до певних категорій, що в свою чергу є предметом особливого захисту.

Можна припустити, що політичні права визначаються як ті права, які гарантують, що кожна людина бере участь в управлінні спільнотою, у якій він чи вона мешкає, тим самим задовольняючи базове рівняння демократії, котре вимагає почуття ідентичності між представниками та представленими[38, с. 18].

З цієї точки зору громадянство з подальшим скороченням політичного права – від прав людини до прав громадянина можна

розглядати як критерій для визначення людей, що живуть в певному співтоваристві. Громадянство історично було інструментом, який дозволяв долати бар'єри багатства, освітита статі, виражаючи егалітарну та інклюзивну трансформацію політичної спільноти.

Іноді використовуються наступні формулювання: «Право брати участь в управлінні своєю власною країною визнається за кожною людиною», але доктрина більшості інтерпретує посилення лише на «свою власну країну» як «державу, громадянином якої він є»[39, с. 221]. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року дослівно називає «кожного громадянина» володарем права:

- брати участь в управлінні державними справами;
- голосувати і бути обраним.

Серед актів, що визначають права за категоріями або об'єктам, можна згадати Конвенцію ООН 1990 про захист прав всіх робітників-мігрантів і членів їх сімей, яка в одній із статей, стосується політичної участі робітників-мігрантів і членів їх сімей у житті і управлінні місцевими громадами та справами, також передбачаючи, що робітники-мігранти можуть користуватися політичними правами в державі працюючи за наймом, але за умови, що така держава в здійсненні суверенітету надає їм відповідні права.

Тут зустрічаються дві течії дебатів та пропозицій стосовно питання про політичні права іноземців: відмінність між місцевим і національним рівнем, функціональне для тенденції обмежувати право голосу тільки першим рівнем[39, с. 223].

На європейському рівні, розглядаючи два основних різновиди прав людини, Європейську конвенцію про права людини і основоположних свобод 1950 року і Хартію основних прав Європейського Союзу 2000 року, можна помітити, що в першому випадку Посилання на політичні права зустрічається тільки у додатковому протоколі від 1952 року, як

«право на вільні вибори», «щоб гарантувати вільне вираження думки народу». Зараз переважна історична інтерпретація «людей» відноситься до «всіх громадян», навіть якщо можна уявити велику інтерпретацію щодо «демосу», трансформованого міграцією.

Що стосується Ніцької хартії основних прав, власником права голосу і права балотуватися на виборах до Європейського парламенту та місцевих виборах у державі-члені проживання є «кожен громадянин Союзу». Тим самим порушуються зв'язок громадянства і національної держави і винятковість відносин громадянства і політичного права: громадянство спільноти є, як добре відомо, похідним або допоміжним, але його введення руйнує ідею громадянства, прокладаючи шлях до формування його конфігурації на декількох рівнях, перш за все по відношенню до місця проживання.

Також на європейському рівні, переходячи до законів, спеціально присвяченим правам особистості, варто згадати в рамках Ради Європи Конвенцію про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні, підписану в Страсбурзі 5 лютого 1992 року, мета якої - гарантувати, нехай навіть на місцевому рівні, участь іноземців у політичному житті. Однак підтримка цьому була низькою, навіть її прихильники обмежилися ратифікацією перших двох глав, більш загальних, з відмовою від третьої, яка в свою чергу передбачала голосування на місцевих виборах[41, с. 511].

В Європейському Союзі можна відзначити деякі позиції, зокрема резолюції і повідомлення, на користь розширення права голосу на муніципальних виборах громадянам третіх країн, які довгий час проживали в державі-члені. Це відповідає логіці подвійного шляху, необхідного імміграційній дисципліни: з одного боку, інтеграція іноземців, які проживають на законних підставах (і, отже, включених до числа «допущених»), але з іншого - переважання практик неподання для «нелегальних» іноземці зі зниженим балансом прав[47, с. 265].

Переважає визнання електорату, як активного так і пасивного, тобто, «громадян». Так, наприклад, Конституція Італії, визначає «виборцями всіх громадян, чоловіків і жінок, які досягли повноліття», або Конституція Франції, в якій виборці вказані «всі французькі громадяни, обох статей, що користуються громадянськими і політичними правами». Конституційний суд Німеччини, в той самий час, показує, що у нього немає сумнівів в тому, що народ, який має суверенітет - має громадянство.

Сила ідеї політичних прав які належать громадянам держави також проявляється в частих проханнях щодо визнання розглянутих прав як взаємності, що відносяться до сфери відносин між державами, а не до сфери загальних відносин, прав людини.

Сучасні демократичні засади вимагають наступного кроку, інакше існує вірогідність відродження класу «підданих» та «виключених». Існує внутрішнє протиріччя у визначенні республіки як «демократичної», що позбавляє політичних прав значну і дедалі більшу частку людей, фактично свого населення, які живуть в ній, які часто мають намір там залишатися на все життя. Протиріччя минулого між демократією і обмеженнями виборчого права знову проявляються через використання громадянства у винятковому ключі, і, як уже зазначалося, демократія права крові, врешті-решт, не менше дискримінаційна, ніж демократія, заснована на перепису населення, або на ознаці гендерної дискримінації[48, с. 54].

Повертаючись до першого критерію, якщо не розглядати відмову в політичних правах дітей як несправедливу дискримінацію. Все ж таки, ніхто, серйозно не пропонує знизити вік виборців до шести[45, с. 89]. Насправді очевидно, що для здійснення цього права, а також для вступу в шлюб чи укладення комерційних контрактів, людина повинна досягти певного ступеня психофізичного розвитку. Критерій дієздатності сам по собі є відповідним для відповіді на питання: «хто повинен користуватися політичними правами?»

Здається, критерій незалежності також має певне значення при вирішенні питання про те, хто повинен мати доступ до виборчого права. Немає сумнівів, що там, де зберігаються форми «підневільної» та «напіввробської праці», заснованої на особистому підпорядкуванні працівника начальнику, той ідеал індивідуальної автономії, який являє собою «етичну основу» демократії, знаходиться під загрозою. Однак при більш уважному розгляді - це не просто критерій для визначення того, кому надати політичні права, - певний ступінь незалежності слід розглядати як попередню умову ефективності політичних прав, а також певну ступінь грамотності. І співтовариство, яке хоче бути демократичним, має вважати своїм обов'язком («демократичним боргом») висувати ініціативи, які роблять цю передумову універсальною[49, с. 100]. Також можна помітити, що механічне рівняння між економічною незалежністю і незалежністю суджень і, навпаки, економічною залежністю і підпорядкуванням волі іншим, є сумнівним, в силу чого, користуючись цією логікою, з необхідністю потрібно виключати дорослих, яких продовжують підтримувати батьки, від права голосу як і домогосподарок.

Що стосується критерію інтересу, то мова йде про те, щоб дізнатися, як він трактується. Починаючи з Іретона, велика частина ліберальної традиції зосередила свою увагу на зацікавленості небагатьох в збереженні існуючих економічних домовленостей, вдаючи, що ігнорує зацікавленість більшості в їх зміні. Виступ Іретона також спирається на припущення, яке вже було анахронічним у його часи, що парламент законодавчо регулює виключно власність. Якщо, з іншого боку, майором Рейнсборо визнано, що «головною метою цього уряду є збереження людей, не менше власності», доведеться зробити висновок, що «якщо закон стосується моєї особи, це важливіше за мою власність». І право голосу буде поширене на всіх, хто зобов'язаний дотримуватися закону, включаючи «найбіднішого чоловіка Англії». Також у цьому випадку слід зазначити, що критерій

інтересу має свою актуальність, коли йдеться про виключення з представництва тих, хто постійно не проживає на території держави, наприклад, туристи та іноземці, що мешкають в іншій країні. І, з іншого боку, змушуючи нас оцінювати як невідповідне приписування права голосу українцям за кордоном, які в кінцевому підсумку опиняються в привілейованому становищі, вносячи свій внесок у прийняття законів, яких вони не повинні дотримуватись.

Жоден із цих критеріїв не може бути використаний стосовно іноземців, які постійно проживають, чиє виключення з активного громадянства навряд чи може залежати від непрацездатності, відсутності незалежності, незацікавленості у тому, що відбувається чи обговорюється у публічній сфері. Це було зрозуміло ще за часів Арістотеля, якому не складно обґрунтувати виключення жінок і рабів з їх передбачуваної природної неповноцінності, але він не наводить аргументів на підтримку виключення метеків з політичних прав. Це нічого не говорить про їх гіпотетичні різні інтелектуальні обдарування. Про їхню нібито неможливу реалізацію прав на громадянство[45, с. 31]. Або на їх сторонність до того, що обговорюється та вирішується в полісі. Метеки платили податки, служили в армії, працювали поряд з громадянами. Єдині причини, які Арістотель може запропонувати, щоб виправдати виключення їх з життя полісу - прагматичні: «Надмірна кількість громадян». Що в режимі прямої демократії насправді може представляти проблему, враховуючи неможливість об'єднати, зібрати велику кількість людей в одному місці[45, с. 32]. Тобто, те, що в системі представницької демократії зазнає невдачі. Не кажучи вже про те, що далекоглядність аргументу Арістотеля сумнівна, якщо ми задумаємося про тисячолітній період існування Римської імперії і про набагато меншу тривалість Афінської держави, і порівняємо їх в тому числі з різною політикою, що проводилася відносно іноземців[47, с. 264].

Отже, важко знайти причини на підтримку виключення постійних жителів від можливості користуватися політичними правами. Причини, звичайно, які є сумісні з демократичними принципами[44, с. 291]. На підставі чого всі, хто мешкає на певній території і повинен дотримуватися її законів, повинні брати участь у їх затвердженні.

Щодо другої категорії непередставлених, включаючи тих, хто, незважаючи на те, що є носіями політичних прав і навіть реалізує їх, не сприяє обранню будь-якого представника і, отже, опиняється в ситуації, коли ніхто не виступає «від їх імені» в представницьких установах. Існування цієї категорії породжує проблему перетворення голосу в місце через виборче законодавство і гарантування рівного значення, або ваги, голосу кожного виборця, принцип, який, як вважає Боббіо є однією із обов'язкових вимог демократичної форми правління[29, с. 70].

Як відомо більшість виборчих систем спричиняє найбільші спотворення при перетворенні голосів у місце що призводить, до масштабних порушень принципу однакової ваги голосів. Якби за гіпотезою у всіх одномандатних округах одна і та ж партія набрала більшість голосів, то був би однопартійний парламент, без будь-якої можливості для опозиції бути представленою. Якщо - цей гіпотетичний випадок стає не рідкістю - поряд з двома основними партіями є третя сторона, яка не може перемогти в жодному окрузі або їй вдається це зробити лише в обмеженій кількості округів, її виборці залишаться повністю позбавленими представництва, або будуть недостатньо представлені (можна згадати Великобританію, де протягом десятиліть «третья сторона», збираючи близько 15 відсотків, мала незначну кількість місць у парламенті) [29, с. 42]. Також через випадковість розподілу виборців по округах може трапитися так, що більшість поданих голосів відповідає меншості обраних представників.

Луїджі Ферражолі писав з цього приводу: «Як одномандатна виборча система, так і президентський уряд - обидві припускають обирати одну людину, в першому випадку по конкретному округу, а в другому - по усьому електорату - ставлять під загрозу рівну цінність голосування і, отже, рівне представництво всіх виборців. Фактично, голоси меншості в цих системах абсолютно недоречні. Всупереч цілісної та органічної ідеології, яка [...] робить з них представників усього народу, ні депутат, обраний в одномандатному окрузі, ні президент не представляють громадян, які проголосували за іншого кандидата. У них просто немає представництва.

Те, що хтось, скориставшись виборчим правом, може опинитися в ситуації, коли він не обирає жодного представника, є природнім побічним ефектом будь-якої виборчої системи: якщо хтось проголосував за партію, яка набирає кількість голосів менше необхідного виборчого коефіцієнта його голос буде втрачений, навіть у чисто пропорційній системі, в тому сенсі, що це не допоможе обрати жодного представника. Однак, коли відсоток непотрібних голосів дуже високий і його зростання є метою, яку свідомо переслідують з метою так званого «спрощення» політичної бази, з демократичної точки зору виникають деякі проблеми[45, с. 19]. Аналогічні результати можуть мати місце і при наявності пропорційних виборчих законів, які по-різному коригуються в інтересах більшості.

Якщо з математичної точки зору правда, що принцип пропорційності дотримується, чим більша кількість обраних представників, і навпаки, кількість членів палат також впливає на їх репрезентативність. Можна звернути свою увагу на конституційну реформу щодо скорочення кількості парламентарів, яку неодноразово піднімали українські політичні партії, в тому числі принагідно будуть згадані зміни до Конституції України, щодо скорочення кількості народних депутатів з 450 до 300 осіб. Це означає, що багато голосів буде

втрачено, а кількість непередставлених та недостатньо представлених зростає[8].

Якщо запитати себе, чи може ця реформа мати позитивні наслідки хоча б на символічному рівні, то наслідком буде лише скептицизм: захистом байдужим і демагогічним аргументом про зменшення витрат та «крісел», буде дуже важко апелювати до того, аби скорочення парламентаріїв відновило престиж представницьких інститутів і допомогло наблизити громадян до влади.

Третя категорія осіб це ті, хто очевидно не бажає бути представленим. Або так звана «партія, яка утрималася», дуже сильна і постійно зростаюча в усіх країнах[11, с. 213].

Явище утримання невловиме, слизьке, важке для інтерпретації, ще й тому, що в останні роки воно часто набуває зміненої та переривчастої форми. Тільки риторично можна говорити про «партію, яка утрималася», сформовану тими, хто не реалізує політичних прав, до якої можна додати тих, хто йде на вибори лише для того, щоб здати пустий або незаповнений бюлетень. У осіб що не використовують право голосу, існують різні варіанти вибору. А також різні контексти, більш-менш сприятливі для здійснення політичних прав. У деяких країнах голосування відбувається у будні, і існує обов'язок зареєструватися у виборчих списках або показати певні документи: вибір, який часто зовсім не безневинний, що перешкоджає участі найбільш знедолених або заклопотаних.

Навіть не враховуючи такого роду перешкоди, вражає той факт, багато в чому дивовижний і парадоксальний, що ті, хто сьогодні, схоже, не хочуть бути представленими, вже кілька десятиліть у багатьох країнах відповідають тим, кому колись було відмовлено у участі. Виключені вчора - бідні, маргінали, менш освічені - становлять значну частину тих, хто сьогодні свідомо виключає себе із виборів.

Як інтерпретувати це явище? Політологи, які займаються цим питанням, говорять, що всередині «партії, що не хоче мати право голосу», можна побачити принаймні два компоненти, які не завжди чітко розрізняються і часто значною мірою перекриваються: апатія та протест[5, с. 212]. Утриматися - результат втоми, незнання, незацікавленості, а також тих, що виражають гнів та рішучість «надіслати сигнал» політичному класу.

Апатія може бути наслідком нестачі культурних ресурсів, дезінформації, соціальної ізоляції, а також демобілізації партій, які розбавили або відмінили свою присутність на певному окрузі[26, с. 32]. Те, що саме найбільш знедолені люди відмовляються від спроб обрати власних представників, є тривожним знаком того, що голосування, чи загалом політична участь більше не сприймаються як механізм змін та соціальної емансипації. Також є відмова від голосування, яка стосується також освічених, обізнаних, політизованих людей, які висловлюють не голосуванням протест проти політичної пропозиції, партій, а іноді і представницької демократії в цілому. Протест, який може супроводжуватися активними формами прояву невдоволення, а не тільки псуванням бюлетеня.

Якщо простежити події деяких соціальних рухів, які перетнули європейську арену в останні роки, ми можемо спостерігати еволюцію. Кілька років тому іспанські індіньядоси кричали на площах «Ні представникам!», «Вони нас не представляють!». Байдуже ставлячись до міністрів, парламентарів, партій, банкірів, ЗМІ, звинувачених у самореферентності та глухоті в умовах широкого соціального нездужання. В іспанському випадку відмова від старих партій та старої політики призвела до заснування нової партії (або партійного руху) «Подемос» , який після різних подій став частиною коаліції, що керує країною, змирившись з традиційною концепцією представництва[32, с. 117].

Щось інакше сталося у Франції, де протести «жовтих жилетів» вибухнули на вулицях і площах під прапором «почуття абсолютної недовіри, близької до відрази, до звичайних каналів представництва»[34, с. 167]. У контексті, в якому гасло «Ви не представляєте нас!» не могло бути буквальною правдою. Проте вони пішли далі, та стверджували: «Ніхто не може представляти нас!» Відмова від будь-якої форми посередництва, в якій можна визнати «надзвичайно просту, але вкорінену аргументовану схему, в силу якої людина схильна думати, що сама наявність представництва породжує сам по собі принцип фальсифікації». Зокрема, відмову голосувати або відмову визначити представників, здатних виступати від імені групи та висловити спільну лінію, означала, що протягом кількох місяців фрагментарний та неоднорідний характер вимог руху посилювався, а не зменшувався, як і невизначеність політичної ідентичності його членів. Пропозиція представити кандидатури на європейські вибори 2019 року ще більше розірвала «жовті жилети». В результаті було представлено три списки, що отримали відповідно 0,54, 0,03 та 0,01 відсотка голосів[34, с. 170].

Чи можна побачити в притчі про «жовті жилети» вказівку на можливу тенденцію, не швидкоплинну і таку, що не обмежиться Францією, про загальну зневіру, що буде сприяти загальній дискредитації інститутів і партій? Важко сказати. Джошуа Конюш стверджує, що нова ера технологій, створює нові форми протесту як повернення до чогось давнього. Епохи, у яких не існувало партій та профспілок, які б організовували, формулювали та опосередковували питання, що виникали на киплячих площах. Чи підемо ми в цьому напрямку, також буде залежати від того факту, що інститути, партії, організовані політичні суб'єкти знають, як справлятися з проблемою непередставлених осіб, ще до того як ми її побачимо.

РОЗДІЛ 3.

ВІДМОВА ВІД ІМПЕРАТИВНОГО МАНДАТА ТА ПОЛІТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

У конституційному праві прийнято розрізняти два основних різновиди мандатів депутата представницького органу: імперативний мандат і вільний мандат. На протязі більше, аніж двісті років сучасної історії парламентаризму не вщухають дискусії щодо того, який з них більше всього відповідає ідеалу народного представництва. Від різновиду мандату безпосередньо залежить змістове наповнення правового статусу представника: неможливість або можливість чинити лише згідно зі своїми переконаннями, не нести або нести відповідальність перед своїми виборцями[45, с. 218].

У новочасній європейській доктрині конституційного права утвердився принцип вільного мандату, тобто мандату, за якого незалежність та самостійність представника постулюється у відсутності хоч якихось процедур відкликання зі сторони представлених, тобто, іншими словами, принцип невідповідальності депутата перед своїми виборцями. «Представник незалежний від тих хто його обирає» - ось головний постулат вчення сучасного конституціоналізму зарубіжних країн. Закріплення вільного мандату в національному законодавстві ставить за мету наступне: представницький орган є інститутом влади, який володіє делегованими повноваженнями щодо здійснення суверенітету від всіх представлених виборців або усієї нації. Звідси випливає висновок, щодо відповідності конституції окремої демократичної держави, що представницькі органи і всі їхні члени є представниками усіх виборців, усієї нації, і ніхто не має законного права надавати їм зобов'язання, накази чи доручення.

Конрад Хессе, Німецький дослідник, обстоюючи постулат вільного мандату, в той же час відзначає, що представник не зобов'язаний бути прихильником тієї політики, щодо якої проголосували на виборах його виборці, проте, так само як й М. Пріло, стверджує й інше, що «вільний мандат приходиться у непереможне протиріччя з буденністю сучасної партійної держави, що знаходить своє вираження в тому, коли представник перебуває у залежності від політичної партії, що підтримала його як представника на виборах[36, с. 54]. Представник виявляється пов'язаним партійною дисципліною та рішеннями фракції, що чинять вирішальний вплив щодо його позиції з питань в парламенті, що дискутуються.

Імперативним мандатом називають правило, згідно якому член представницького органу влади залежить від наказів виборців(представлених) і у своїй діяльності повинен бути відповідальним перед ними. В той же час не рідкістю є законодавчо закріпленою можливість дострокового відкликання представника, що не виправдав довіру виборців(представлених)[36, с. 126]. Інститут імперативного мандату складається із таких елементів: обов'язковість виконання розпоряджень виборців, чітка періодичність звітів представників перед виборцями щодо своєї роботи та роботи представницького органу, зокрема, з питань виконання розпоряджень, та право виборця відкликати представника, за умови, що він не виправдав довіри суспільства, виборців. Відкликання представника виборцями є головною рисою імперативного мандату, адже виражає саму його суть - юридичну відповідальність представника перед виборцями. Хоча він і не відповідає принципу народного суверенітету, що є одним із наріжних принципів демократичних конституцій сучасності.

Звичайно, імперативний мандат у його прямому сенсі - інститут радше, непридатний до існування. Коли представник з кожного питання

має зобов'язання заздалегідь дізнатися з приводу ставлення представлених, тоді, навіть не зважаючи на великі технічні труднощі, ухвалення рішень у представницькому органі почасти ставали би неможливими: представники не мали б можливості дійти до компромісу. Проте навіть коли мати під імперативним мандатом менш жорстке визначення, а саме зобов'язання представника слідувати волі своїх виборців, навіть якщо вона висловлена прямо, при свободі до вчинків у інших випадках, то і при цьому значені концепція може призвести до принципових сумнівів. Таким чином, імперативний мандат у своєму значенні передбачає постійний контроль зі сторони представлених над діями представників [40, с. 42].

Варто розглянути питання щодо того, чи існує нагальна потреба в тому аби й надалі у сучасних демократіях відстоювати заборону імперативного мандату. Відповідь буде позитивною, так, як вже буде видно далі, він зазвичай пов'язаний із розумінням представництва у цілому так і розумінням політичного представництва зокрема, аніж із питанням, яке має відношення щодо відповідних конструкцій інституційного штибу, що стосуються вирішення важливих викликів, які стоять на заваді демократіям сучасності, що чинять вирішальний вплив на механізм розвитку демократії.

Що прийнято мати на увазі, коли дискутують щодо «заборони імперативного мандату». Це ключовий інститут у нашому розумінні сучасної, представницької демократії, походження якого пов'язане із утвердженням представництва, типового для Старого режиму (що пов'язаний із ідеєю класового суспільства, де кожна соціальна верства необхідно має своїх представників) до сучасного представництва, в якому політичні представники повинні представляти не окремі верстви, а суспільство в цілому. І хоча станом на зараз, це видається трохи парадоксальним, у випадку, коли ми запитаємо, із чого має складатися сам

імперативний мандат, що не має поширення в сучасній представницькій демократії, відповідь буде не така однозначна[40, с. 14]. За своїм походженням цей інститут був задуманий як механізм забезпечення відповідальності політичних представників, тісно пов'язаний із ідеєю відкликання мандату та відсутністю сумісництва при виконанні ролі представника. За допомогою самого виразу «імперативний мандат» важливо було підкреслити схожість між політичним представництвом та типовим представництвом у галузі цивільного права, де представник може розглядатися як просто агент або бути звичайною заміною, представником партії, і де наявність чи відсутність мандату буде знаходитись у прямій залежності від волі останньої. Однак однією з головних передумов сучасної представницької демократії є наступне положення: «національна воля» насправді є фікцією. В сенсі це не є тим що передує появі представника представництва загалом. Видається необхідним щоби самі представники були свідомими цьому, аби усі вони не були пов'язані своїми мандатами зі своїми виборцями, в той же час щоби вони мали змогу вільно, самостійно обговорювати і вести переговори, дискусії між собою, аби досягти консенсусу. Таким чином, така заборона є необхідною умовою задля того, аби політичні представники мали змогу адекватно та відповідально виконувати свої задачі.

Як вже було зазначено, «заборона імперативного мандату» є звичним явищем у нашому сучасному розумінні представницької демократії[42, с. 524]. Даний принцип, дуже багато разів чітко включався та включається до конституційних текстів. Так, наприклад, у Франції він почав заборонятися, починаючи з 1789 року, - Конституція V Республіки містить положення, за яким імперативний мандат є недійсним. Аналогічні за змістом положення (проголошення недійсності імперативного мандату) містяться у конституціях Болгарії, Данії, Кот-д'Івуару, Кореї, Малі, Польщі, Румунії, Хорватії. Принцип «незв'язаності» депутатів у своїй

діяльності наказами та інструкціями виборців закріплено у конституціях Німеччини та Македонії[22, с. 9]. У деяких конституційних текстах знаходять своє закріплення норми, у відповідності до яких представник представляє не лише той округ, у якому він обрався, але й усю націю (Бельгія, Туреччина, Франція). Направду, конституційна практика Франції відома винятками із даного правила: наприклад, в 1872 році після анексії Німеччиною Ельзасу та Лотарингії депутати французького парламенту – представники анексованих територій зберегли свої мандати (що повністю відповідало Конституції), хоча проголошення у 1962 році незалежності Алжиром мало наслідком дострокове припинення повноважень депутатів нижньої палати французького парламенту, обраних у виборчих округах на території Алжиру (що не відповідало принципу загального представництва, закріпленому у французькій Конституції)[40, с. 21].

Але, як і очікувалося, формулювання таких приписів не дуже чітко пояснює зміст даного принципу: вони просто зазначають на тому, що представники парламенту «не будуть пов'язані» мандатами. Деякі автори зазначають, що в строгому сенсі цей принцип не є заборонаю: він не забороняє представникам отримувати мандати, а просто не визнає їх обов'язковість, і в цьому сенсі вони вважають, що слушно стверджувати про недійсність імперативного мандату, аніж про його незаконність. Проте конституюючий характер заборони імперативного мандату цілком очевидний у формулюванні, із яким стаття 27 Конституції Франції закріплює даний принцип: «Будь-який імперативний мандат є недійсним»[30].

Імперативний мандат, зазвичай, встановлює обов'язковість врахування у діяльності представників наказів та інструкцій представлених, у процесі здійснення своїх повноважень у представницькому органі, внаслідок чого з'являється можливість відкликати представника виборцями, проте лише у разі невиконання

останніми наказів, «невиправдання довіри представлених», або просто вчинення будь-яких дій, «несумісних» із представницьким мандатом, а також запровадження підзвітності перед виборцями.

Найвідомішим прикладом запровадження імперативного мандату є досвід Паризької комуни 1871 року, що був взятий до прикладу багатьма соціалістичними державами у двадцятому столітті. У часи Комуни юридично була закріплена норма, згідно якої представники Національних зборів мали суворо та неухильно дотримуватись точних інструкцій виборців, невиконання цього могло призвести до їх відкликання[11, с. 211].

Але з цього положення з необхідністю випливають інші норми, такі як, наприклад, заборона встановлювати можливість відкликати мандат у обраних представників у разі, коли вони відхиляються від наказів та приписів представлених. Тобто те, що принцип забороняє, - це встановлення норм, які пов'язують чинність представницьких відносин із дотриманням певних настанов (або, можливість, також встановлення негативних наслідків, таких як можливість відкликання представників, тих із них, хто не дотримується встановлених приписів)[13, с. 14]. Так, наприклад, є показовим звіт Європейської комісії за демократію через право (так звана «Венеційська комісія») за 2009 рік про імперативний мандат й аналогічні практики, в якому надаються рекомендації стосовно важливості відсутності імперативного мандату як принципової демократичної правової практики.

Питання полягає в тому, чи слід виключати такі принципи, що виключають імперативний мандат, із конституційно-правових систем. Аргументи, які сьогодні наводять на користь скасування цієї інституції, принципово пов'язані із захистом посередницької ролі, яку політичні партії відіграють у нинішніх представницьких демократіях, та викликами, які можуть представляти такі явища як популізм[3, с. 74]. Однак, для

успішного вирішення будь-якої з проблем, що загрожують демократії, необхідне правильне розуміння того, від чого залежить якісна ефективність представницької діяльності в цілому та, політичного представництва, зокрема. Варто наголосити що, «імперативний мандат» не протиставляється, як це іноді передбачається, «вільному мандату», що іноді розуміється як повна відсутність відповідальності з боку представника. і, зокрема, з політичним представництвом.

З структурної точки зору в будь-яких представницьких відносинах ми маємо два основоположні елементи: представник та той кого представляють. І третій елемент, що буде сферою, в якій відбувається представництво В принципі, як представник , так і той кого представляють можуть бути як суб'єктами (індивідуальними, так і колективними) або об'єктами. Щось, що, у будь-якому випадку, виключає представницькі відносини, - це збіг або ідентичність між представником та тим кого представляють[3, с. 77].

Третій елемент, стосується сфери представництва. Вона визначається нормативним контекстом, в якому складаються відносини представництва та розгортаються його наслідки[2, с. 83]. Отже, ми можемо говорити про політичне представництво, юридично-приватне представництво, комерційне представництво, тощо. Відносини представництва можуть - і зазвичай є - обмеженими, в тому сенсі, що їх наслідки дійсні лише стосовно певних суб'єктів (які, як би, були реципієнтами представницьких відносин) або в певній галузі. Так, наприклад, представництво, яке здійснюють адвокати, є дійсним лише перед судами (а іноді і для конкретного судового розгляду). Представництво профспілок є дійсним у сфері колективних переговорів, посли представляють країну в дипломатичній сфері, і так далі.

Існує велика кількість випадків, коли вважається, що існують представницькі відносини. Проте всі вони (або, принаймні, переважна

більшість) можуть бути зведені до трьох категорій, що мають різну інтерпретацію представництва. Для цього необхідно взяти за вихідну точку розрізнення, зроблене Діггсом між описовим, зображувальним чи символічним представництвом. У ньому можна знайти два значення представництва: перший означав би вимір, який можна кваліфікувати як відтворення, в якому представництво було би еквівалентним знаходженню від або замість когось. Друге означає вимір дії, і в ньому представництво означало би дію для когось. Останній випадок можна назвати «практичним представництвом», а перший випадок - «непрактичним представництвом»[13, с. 13].

У випадку з «непрактичним» представництвом, представник в деякому сенсі означає (описує, відображає, символізує) представлене, яке, в свою чергу, розглядається як щось що потрібно описати. Однак у випадку «практичного» представництва представник є агентом у тому сенсі, що він буквально повинен діяти за або замість представленого, котрий, таким чином, розглядається не як щось що описується, уявляється, а як носій інтересів, тобто як активний суб'єкт (і, отже, також як агент, хоча в іншому розумінні цього слова). З цього випливає, що, якщо у випадку «непрактичного» представництва як представник, так і той кого представляють можуть бути або суб'єктами, або об'єктами, у випадку «практичного» представництва представник повинен бути агентом, в тому сенсі, що це повинен бути суб'єкт, здатний діяти самостійно, а представлений повинен бути принаймні одним суб'єктом, здатним бути носієм інтересів .

У свою чергу, в рамках «непрактичного» представництва, як правило, розрізняють два припущення, які представляють чимало відмінностей між ними і які збігаються з двома вимірами представництва, на які вказує Піткін у своєму аналізі: з одного боку, представництво як відповідність, опис чи відображення (яке називають «описовим

представництвом»), а з іншого боку, представництво як символічна ідентифікація[45, с. 88]. У першому випадку ми могли б сказати, що відношення представлення базується на подібності або відповідності характеристик між елементами представницьких відносин (це ідея, що лежить в основі того, що парламент представляє націю остільки, оскільки він є її відображенням або відтворенням у певному масштабі), або в іншому «природному» зв'язку, відмінному від подібності (наприклад, якщо ми вважаємо, що людина представляє або є відображенням групи завдяки членству у ній). Для позначення цієї характеристики представника в порівнянні з представленим в політичній сфері зазвичай використовується термін «репрезентативність», який зазвичай використовується як регулюючий ідеал, що слугує для оцінки і, при необхідності, легітимації або критики деяких інститутів. У цьому сенсі посилання на це представництво з «описовою» ознакою може ввести в оману, оскільки, мабуть, це означає, що воно стосується просто типового факту, не пов'язаного з нормативними проблемами[45, с. 104]. Однак підтвердження (або заперечення) репрезентативності органу шляхом розгляду його як «вірного відображення»(чи ні) певної реальності передбачає вибір деяких властивостей які мають бути релевантними, таких як властивості, що мають бути відображені (це може бути стать або раса, або статус, або територіальне походження, або релігія, або політична ідеологія), і це судження про репрезентативність завжди передбачає ціннісні судження. Таким же чином, коли ми не вибудовуємо репрезентативність на ідеї «подібності», а на іншому типі зв'язку («бути членом», «бути обраним» тощо), оцінки також необхідні для визначення, який зв'язок є адекватним (у деяких випадках ми вважаємо представником просто того, хто є частиною групи - навіть якщо він був обраний внаслідок лотереї, хоча в інших випадках може здатися важливим бути обраним шляхом голосування серед членів групи задля легітимації

представництва)[45, с. 95]. У будь-якому випадку обидва сенси «репрезентативності» (наприклад, відносини подібності або інший тип зв'язку між представником і репрезентованим) не обов'язково є такими, що взаємо виключають один одного.

У другому випадку, символічного представництва, подібність або будь-який інший тип природного зв'язку між символом і тим, що представляється або символізується, не потрібен, а, відношення, скоріше, засноване на довільній згоді або на основі якоїсь асоціації. Це, наприклад, тип представництва, який ми приписуємо королю або прапору. У цих випадках те, що є джерелом посилання, «заголовок», який виправдовує міркування, які щось або хтось уявляє, має бути встановлено в нормативній системі посилань або визнано в ній. Представницькі відносини в цьому сенсі складаються з норм системи, в якій діє однаковий зв'язок. Тому вважається, що, знову ж таки, не видається доцільним кваліфікувати цей тип представництва як «описовий».

Незважаючи на те, що в аналітичних цілях можна розрізнити практичне та непрактичне представництво (у двох його формах описового представництва та символічного представництва), обидва можуть бути взаємопов'язані, і, насправді, зазвичай, у певних сферах вони представлені разом. Що стосується символічного представництва, то, коли воно стосується предмета, воно може, навіть зазвичай саме так і трапляється, йти разом з практичним представництвом[45, с. 73]. Розглянемо, наприклад, представництво, яке має ректор університету: воно символізує університет (і, отже, наприклад, якщо ректор присутній на заході, ми вважаємо, що університет у певному сенсі був присутній), а також він діє від університету. У цих випадках можна вважати, що однакові відносини представництва мають два аспекти (практичний та символічний) [3, с. 52].

Ми також знаходимо взаємозв'язок між репрезентативністю та практичним представництвом. Наприклад, коли йдеться про те, що

парламент представляє країну, це зазвичай здійснюється в подвійному сенсі: він діє від її імені, і в тому сенсі, що він відображає або відтворює її інтереси. Хоча цей останній зв'язок має, скоріше, передбачуваний аспект: це не стільки те, що вони діють за інших (тобто, тих кого представляють у практичному сенсі), але насправді це також демонструє репрезентативність щодо представлених, хоч ми вважаємо, що вони обрані чинити певним чином, задля того аби відповідати певним вимогам. Отже, у політичній сфері вимога репрезентативності (яка зазвичай подається саме на противагу ідеї політичного відторгнення) використовується для легітимізації деяких випадків практичного представництва (тих, у яких представник має певні вимоги або воно запроваджене певним чином) і ще для делегітимізації. Цей зв'язок між практичним представництвом та представництвом у політичній сфері може допомогти пояснити, чому вираз «політичне представництво» іноді вживається як практично синонім «представницької демократії». Це відбувається, коли концепція представництва, що використовується в політичній сфері, включає як ідею практичного представництва (хтось діє за інших), так і вимогу про те, щоб представник мав «репрезентативність» (тобто був «легітимізований», щоб займати зазначену посаду, оскільки його обрали члени представленої групи) [3, с. 162].

Зупинимось тепер на випадках практичного представництва. Тут і представник, і той кого представляють повинні бути суб'єктами, а не просто об'єктами: представник, оскільки він буквально повинен діяти за представленою, повинен обов'язково мати ефективну здатність діяти, а представлений, у свою чергу, розглядається не як щось, що підлягає опису, а як суб'єкт, що має інтерес.

Вдалою стратегією для аналізу того, що передбачає собою існування таких практичних відносин представництва, є використання так званої схеми Росса і розклад аналізу на два аспекти: з одного боку, це відповідь

на питання про те, що стосуються різних способів, якими можна побудувати репрезентативні стосунки («антецедент») а, з іншого боку, аналіз тих, відносин, що пов'язані вже з виникненням після появи зазначених вище відносин («наслідок») [34, с. 180].

Що стосується антецеденту, виявляється, що можуть існувати різні способи створення (і погашення) репрезентативних відносин. Можливості дуже різноманітні, які залежать принципово від типу того об'єкту(чи суб'єкту), який представляється. У деяких випадках ситуація буде унікальною, в тому сенсі, що вона вимагатиме добровільного втручання представника. Тут може бути, що сторона, що представляється, визначає, хто буде представляти її, і який обсяг представництва буде делегований. Це можуть бути випадки консенсуального або переговорного представництва[32, с. 110]. Але в інших випадках представництво складається гомогенно, наприклад, через закон, який визначає, хто вважається представником суб'єкта в певній галузі. В інших випадках ми виявляємо, що існують гетерономні норми, які безпосередньо не становлять представницьких відносин, але які регулюють процедуру, яка обов'язково повинна дотримуватися для створення певних представницьких відносин, як, наприклад, коли норма вимагає, щоб представники обиралися лише шляхом голосування або жеребкування. Ці випадки можна розглядати як проміжні між ситуацією, яка повністю знаходиться під контролем довірителя, та ситуацією, встановленою гетерономно. Це те, що сталося б у випадку політичного представництва[37, с. 168].

Необхідно підкреслити те, що зазвичай розглядається як «нормальний» спосіб встановлення представницьких відносин, шляхом добровільного акту представника, що надає повноваження представнику (і це зазвичай оформляється договором «мандату» або подібною процедурою) буде можливим лише в деяких випадках представництва (у

справах дієздатних природних суб'єктів), але неможливо, щоб це відбулося в інших видах індивідуального представництва (при представленні неповнолітніх або недієздатних осіб) та також, звичайно, в інших теоретичних випадках представництва (інституційні та колективні) [40, с. 30].

Необхідно звернути увагу на те, що можна розглядати як кінцеву мету представницьких відносин: які наслідки випливають з того факту, що були створені відносини практичного представництва, так що хтось продовжує представляти іншого суб'єкта у певній заданій сфері. Тут повинен бути розміщений конститутивний аспект, а також аспект регулятивних дій(поява певних зобов'язань). Наслідки того, що хтось був призначений представником іншого суб'єкта, таким чином породжують представницькі стосунки між ними, які полягають не тільки в тому, що з цього моменту нормативні наслідки дій, вчинених представником, ставляться в ту сферу, у якій відбувається представництво, в межах дії представницьких відносин (конститутивний аспект), але також і те, що у представника виникають певні зобов'язання діяти певним чином, зокрема, в сфері тій сфері, саме через те, що він виконує цю роль представника. Як стверджує Піткін, цей вимір представництва передбачає обов'язок розробляти дії для захисту та просування інтересів тих, хто не хоче чи не може діяти від свого імені. У цьому сенсі протиставлення, яке роблять деякі автори між двома змістовими наповненнями представництва, не є виправданим: у розумінні «діяти для іншого» або розумінні «діяти в інтересах іншого». Обидві ідеї не тільки не виключають один одного, але вони мали б відбуватися спільно: у випадках практичного представництва одночасно подається дія «для іншого» (у тому сенсі, що представленій особі приписуються наслідки вчинених дій представника), так і дія « в інтересах іншого» (в тому сенсі, що діяльність представника завжди повинна здійснюватися в інтересах довірителя) [45, с. 241]. Тут йдеться

про два аспекти практичного представництва - конститутивний та регулюючий.

Як вже говорилося, необхідно вважати, що представницькі відносини передбачають низку зобов'язань для представника, які можна охарактеризувати як зобов'язання діяти «в інтересах» того, кого представляють. На думку багатьох дослідників, ця характеристика справедлива для всіх типів практичного представництва. Звичайно, важко визначити, як слід розуміти цей «інтерес» стосовно різних типів суб'єктів, які, теоретично, можуть бути представлені: окремі люди, неповнолітні, юридичні особи, установи, групи і так далі.

У будь-якому випадку, єдине, на чому необхідно наголосити на даний момент, - це те, що здається неправильним вважати - як це роблять деякі автори - що «первинна» чи «центральна» концепція представництва, та, яка могла б пояснити навіть дотично, всі інші припущення - це те, що пов'язане з ідеєю мандату і що, наприклад, зобов'язання представника можуть бути перенаправлені на ідею дотримання волі представленого[45, с. 272]. Ця воля може бути присутня лише в деяких сценаріях представництва (хоча в приватній сфері ці ситуації можуть бути дуже частими), а не у всіх (оскільки представлена особа не завжди має ефективну волю), і в них їх роль може полягати в наступному: деякі випадки (наприклад, добровільного представництва), що мають важливе значення при створенні або скасуванні представницьких відносин і визначенні обсягу їх дії (представництво може полягати в простій покупці сільської власності в місцевості, або в управлінні всіма підприємствами), але навіть в цих випадках, в межах, встановлених довіреністю, поведінка представника завжди має здійснюватися в інтересах принципала. І, в будь-якому випадку, посилення на волю принципала можна розглядати як конкретизацію припущення дії в інтересах представленого: у випадку автономних суб'єктів можемо вважати, що, в принципі, їх інтереси

передбачають повагу до їх раніше вираженої волі. Але навіть у цих випадках може бути так, що (після зважування інтересів, здійснених з урахуванням обставин справи), є законним або навіть морально виправданим відступ представника від певного мандату (за умови що тим самим він приносить користь інтересам довірителя) [44, с. 283].

У цьому розумінні обов'язки представника передбачають свободу «діяти на власний розсуд» у тому сенсі, що обов'язки неможливо зменшити (за винятком деяких випадків добровільного представництва, коли мандат є дуже конкретним і не виникають непередбачувані обставини) до їхнього повного виконання. Проте швидше, це був би тип зв'язку, який пов'язаний із виконанням певної ролі чи функції. Займаючи певну роль, наприклад, представницьку, це зобов'язує шукати добробут або цілі чи виконувати доручення того, кого представляють [44, с. 290]. Ця роль передбачає низку обов'язків, виконання яких вимагає роздумів: необхідно, як висловлюється Харт, «думати [про обов'язки] і докладати серйозних зусиль для їх виконання». І це тому, що цей тип обов'язків (або відповідальності) спрямований на досягнення певних цілей, а не просто зобов'язує виконувати дії, визначені апріорі. Таким чином, діяльність представника регулюватиметься, крім правил дій, що обмежують його діяльність, кінцевими завданнями, які зобов'язують його переслідувати інтереси представницької сторони. Ці правила не визначають заздалегідь конкретну дію, яку потрібно здійснити, але визначають мету, яку потрібно досягти (у цьому випадку максимізуючи інтерес представницької сторони), і вони будуть отримувачем правил, в даному випадку представник, якому відповідає визначення найбільш прийнятних дій у кожному конкретному випадку, відповідальний за прийняте рішення. Саме така свобода дій передбачається при виконанні зазначених обов'язків. Але це не означає, що поведінку, яку вибирає суб'єкт, не можна контролювати, а також те, що не можна вимагати відповідальності за його дії чи

бездіяльність, а навпаки: ця відповідальність визначає, хто повинен виконувати певні функції в рамках соціального інституту і, отже, хто повинен брати на себе відповідальність за помилки і в якій мірі, якщо ці представницькі функції не виконуються належним чином[32, с. 120].

У випадках практичного представництва представлені повинні бути суб'єктами, а не просто об'єктами, оскільки вони розглядаються не як щось що можна описати (як у випадках непрактичного представництва), а як суб'єкти, що мають інтереси, які повинні бути захищені. Проте представлені можуть бути дуже різноманітного характеру, і саме залежно від цього, можемо, виділити щонайменше три типи представництва. З одного боку, ми можемо протиставити представництво суб'єктів, що розглядаються індивідуально, та представництво групи елементів, що розглядаються колективно. Таким чином, ми мали б індивідуальне представництво проти колективного. І, в свою чергу, в рамках індивідуального представництва ми можемо розрізнити представництво природних суб'єктів від представників штучних суб'єктів (юридичних осіб, асоціацій, установ тощо)[35].

Найпростіший випадок представництва, який ми можемо знайти, - це той, в якому представлений суб'єкт, елемент представницьких відносин, є фізичною особою, окремою людиною. Цей тип представництва відбувається принципово (хоча і не виключно) у сфері приватного права, де суб'єктами, що представляються, є приватні особи як такі, саме тому деякі називають цей тип представництва «приватним представництвом».

У свою чергу, в рамках цього індивідуального представництва можна розрізнити два припущення, залежно від того, чи представлена особа здатна діяти самостійно в певній галузі згідно з еталонною нормативною системою. У першому випадку ми можемо говорити про «добровільне представництво», а в другому - про «необхідне представництво». Догматика цивільного права іноді також використовує

термінологію консенсуального (або переговорного) представництва проти законного представництва, посилаючись, таким чином, на те, як складаються ці представницькі відносини (за юридичною угодою між сторонами, або за законом), але ця відповідність трапляється не завжди: можуть бути випадки, коли представництво здійснюється не безпосередньо законом, а за рішенням суду.

Дане представництво характеризує те, що, згідно з нормативною системою відліку, представлена особа не може діяти сама (або через те, що вона неповнолітня, або через те, що вона не в змозі діяти, або через свою відсутність тощо), і, отже, потрібен хтось, хто може діяти від імені особи та піклуватися про її інтереси. Представництво функціонує тут як «засіб захисту» від випадків відсутності або неможливості фізичної особи діяти. Однак, припускаючи добровільне представництво, представлений суб'єкт може діяти, але, використовуючи автономію своєї волі, вирішує надати іншому можливість представляти його в певній сфері. І в цих випадках, як правило, саме ця довіреність становить представницькі відносини та визначає їх обсяг (для певної дії або для цілого класу дій, протягом певного часу або на невизначений час, доки вона не буде анульована, до конкретного одержувача, або «*erga omnes*» тощо)[28, с. 144]. Таким чином, між цими двома припущеннями існує дуже важлива відмінність: в одному випадку суб'єкт має волю, і представництво виникає саме в результаті її здійснення (визначення не тільки того, хто є представником, а й в якій сфері). В той час як в іншому випадку вказана воля або взагалі не існує, або не вважається релевантною або достатньою для цієї системи відносин.

Друге припущення, яке можна означити як «інституційне представництво». Це буде суб'єкт, в якому представлений не є фізичною особою (або декілька осіб, що розглядаються окремо), а є штучною особою, нормативною конструкцією (те, що в Законі зазвичай називають юридичною особою): університет, акціонерне товариство, тощо.

Враховуючи, що такі суб'єкти не можуть діяти самі за себе, тут завжди буде необхідне представництво, щоб приписувати їм дії. Єдиний спосіб «діяти», який мають ці суб'єкти, - саме через представника, який діяв би - як каже Ферражолі - як «чиновник» установи, в якій він працює. У цих випадках виявляємо, що правила, що становлять відповідну установу (корпорація, університет, асоціація ...), повинні включати рішучість їх представників[40, с. 51].

Слід зазначити, що саме з цієї причини в цих випадках немає, за винятком метафоричного сенсу, волі представленого, якій представник може бути вірним: представленими є не різні особи, які могли створити юридичну особу, але вона сама. І «воля», яка їй покладається, матеріалізується саме через мережу правил, що її складають. Правила, які передбачають, серед іншого, інститут представника. Представлений не є незалежним від свого представника, оскільки він потребує його існування. Це була б ідея, яка лежить в основі відомого - водночас багато обговорюваного - уривку Гоббса щодо політичного представництва: Натомп стає громадянами, коли він стає представлений людиною або особою [...]. Це, по суті, єдність в представнику, а не єдність з представлених[4, с. 51].

І подібним чином Кельзен також зазначає, що «приписування функції, що визначена нормативним порядком і виконується окремою особою, до спільноти, утвореної цим ладом, передбачає персоніфікацію цієї спільноти». Хоча слід зазначити, що Кельзен розглядає цю особу як юридичну особу (а не як представника), але розуміє, що відносини «органічності» та «представництва» пов'язані.

Нарешті, є третій спосіб представництва, при якому репрезентується група суб'єктів, але не як сукупність людей, що розглядаються окремо, а як група, що складається з усіх, хто поділяє якусь рису чи характеристику, що змушує нас припустити, що вони поділяють інтереси як власники

зазначеної характеристики (будь то працівники, студенти, споживачі та користувачі, компанії тощо). Для посилання на цей тип представництва можна використовувати вираз «колективне представництво»[25, с. 67].

Можна подумати, що відносини, які виникають у цьому типі представництва, еквівалентні співвідношенню індивідуального представництва, з тією лише особливістю, що один із елементів відносин, той що представлений, складається з багатьох індивідів. Але слід зазначити, що тут не передбачається повною мірою представляти кожного з цих осіб, що входять до цієї групи, а лише цей певний аспект, який, як передбачається, є спільним для всіх них. Кожна людина має безліч інтересів, і цей тип представництва не намагається врахувати їх усі, а виключно ті, які є загальними для них як членів класу, що представляються. Так, наприклад, коли представництво робітників приписується профспілкам, не передбачається, що вони представлятимуть усіх робітників як окремих суб'єктів з неоднорідним різноманіттям інтересів, а саме інтересів, які мають поділяти остільки, постільки вони є працівниками. І те саме відбулося б із «асоціаціями споживачів та користувачів», які повинні представляти інтереси споживачів та користувачів (незалежно від того, є вони їхніми партнерами). Ці класи представлених суб'єктів можуть бути більш-менш широкими[30]. Можна говорити про представництво дуже конкретних інтересів (наприклад, представництво акредитованих професорів як професорів без посади) або дуже загального (наприклад, представництво громадян як таке, типове для політичного представництва).

Звичайно, з огляду на те, що інтереси, які цей тип представництва повинні забезпечувати, є «об'єктивованими», у цих випадках немає сенсу пов'язувати обов'язки представника з послухом із передбачуваним мандатом, який би був вираженням волі представницької сторони, бо просто така воля не існує.

У практичному представництві суб'єкт повинен діяти від представницької сторони, тому він повинен бути агентом, здатним діяти. Звідси Луїджі Ферражолі зазначає, що представник завжди повинен бути фізичною особою, оскільки лише вони здатні діяти. Тепер фізичні особи можуть діяти індивідуально або колективно, і в останньому випадку можна прийняти ідею колективних дій[34, с. 172]. Отже, можна розрізнити представництво, яке здійснює одна особа, і те, яке доручено декільком людям, проте які мають діяти разом. Нас цікавлять саме ці останні припущення, які можна називати «колегіальним представництвом» (на відміну від «представництва однієї особи»).

У випадках колегіального представництва представник - це група осіб, яка повинна діяти колегіально, що означає, що це представництво потребує правил для визначення того, як приймаються рішення у випадку, в разі відсутності згоди між усіма людьми, що є складовими колегіального суб'єкту.

Мабуть, найпростішим прикладом колегіального представництва є представництво батьків щодо неповнолітніх у юридичній сфері. Зазвичай це представництво пов'язане з батьківськими повноваженнями, наданими спільно обом батькам. Але те, що передбачено як виняток у таких випадках, як батьківська влада (незгода між волею різних суб'єктів, які здійснюють представництво), буде загальним правилом в інших випадках більш складного колегіального представництва[44, с. 291]. Можна згадати про випадки, коли, як і в політичному представництві сучасних демократій, «представник» складається з дуже неоднорідних груп (і, як правило, поділяється на протилежні фракції, такі як парламентські групи) суб'єктів, які повинні приймати рішення. У цих випадках Встановлення представницьких відносин, як правило, супроводжується розробкою низки установчих норм, що визначають, що вважається колективним рішенням або що потрібно для досягнення згоди у цій сфері. Як зазначає Луїджі

Ферражолі, тут, є два шляхи, які зазвичай використовуються для прийняття цих рішень: голосування (яке передбачатиме вимогу визначити, за якого результату чи більшості голосів вважається, що згода була досягнута) та пакт (який має на увазі надання та обмін згодою для отримання колективного результату). Звичайно, обидва способи укладення домовленостей не є ексклюзивними.

Необхідно зазначити, що належне виконання ролі представника ніколи не може виключати існування свободи волі, оскільки вона спрямована на прагнення до благополуччя або цілей чи завдань суб'єкта що представляють. І, в цьому сенсі, гарне виконання цієї ролі, як правило, вимагає вільного розуму, який був б несумісним із існуванням імперативного мандату. Як зазначає правило Луїджі Ферражолі, що і в індивідуальній сфері, існує залежність між якістю обговорення щодо прийняття рішення та якістю прийнятого рішення. У сфері колективного прийняття рішень буде існувати щось подібне: хороша угода також передбачає попередній дискурсивний процес, плідну дискусію або обмін аргументами, а «якість» прийнятого рішення буде тісно пов'язана з якістю того що йому передує. І це обговорення або попереднє обговорення видається необхідним як у випадку домовленостей, які зазвичай є результатом переговорів, так і у випадку голосування. Отже, серед обов'язків представників буде вимога проводити гарне обговорення або дебати щодо прийняття рішення[44, с. 278].

На даний момент може бути доречним проаналізувати ідею, що можна говорити про «аргументоване представництво». Звичайно, це поняття є дуже проблематичним, якщо ми розуміємо, що воно стосується представництва в практичному сенсі: аргументи не можуть представляти (у практичному сенсі) нічого в тій мірі, в якій вони не можуть діяти, і не можуть бути представлені (у практичному сенсі), оскільки вони самі не є суб'єктами. Хоча їх можна вважати підставами для дій, які можуть

приймати ті, хто є представницькими акторами (ті, кому доручено діяти від імені та в інтересах інших). Таким чином, цю ідею «аргументованого представництва» можна було б пов'язати з одним із непрактичних сенсів представництва, які були проаналізовані раніше, зокрема, з ідеєю репрезентативності. Що представники «говорять» як представники. Іншими словами, які аргументи, що використовуються представниками, «відображають» причини, на котрі представник погодився та прийняв би[45, с. 69].

Повернемося тепер до питання імперативного мандату на політичній арені. Виходячи з викладеного до цього моменту, можна висловити думку проти доцільності «реанімації» зазначеної практики.

Слід зазначити, що дана проблема у сфері політичного представництва парламентської демократії: та система, в якій колективні рішення, що впливають на громаду, приймаються безпосередньо не всіма особами, які є частиною громади, але людьми, обраними для цієї мети, і в такому центральному органі, від якого походять основні колективні рішення, тобто, Парламенті. На даний момент можна погодитись з ідеєю, запропонованою Урбінаті, щодо переваги даного типу представницької демократії над іншими можливими «демократіями»[48, с. 178]. На думку цього автора, представницька демократія не може бути, як часто вважають, заміною прямій демократії, враховуючи неможливість участі всіх, кого стосуються політичні рішення, безпосередньо у прийнятті зазначених рішень. Швидше, навпаки, посередництво, яке передбачає представницький характер, було б необхідною вимогою для досягнення дистанціювання, необхідного для оптимального узгодження колективних рішень.

Що ж до політичного представництва то це принципово представництво в практичному сенсі, оскільки представник не обмежується лише тим, що представляє або відображає представленого,

але діє за нього (акти представників породжуватимуть нормативні наслідки у сфері представлених сторін) і передбачають певні обов'язки пов'язані з виконанням цієї ролі і що передбачають дії в інтересах представленої сторони, що вимагатиме прояву вільного розсуду (правильне виконання чого передбачає попереднє обговорення) [47, с. 265]. Виникнення представницьких відносин пов'язане з реалізацією політичного виборчого права, яке діє як основоположний принцип самої демократичної системи. У цьому сенсі конституція представницьких відносин та обсяг її дії регулюються конститутивними нормами самої демократичної системи і не залежать від «волі представника» (яка, треба пам'ятати, не може існувати як така).

Ми отримаємо таку характеристику політичного представництва, з яким маємо справу: представником, є парламент: члени якого обираються шляхом здійснення політичного права на голосування. Також це було б колегіальне представництво. Представленою буде група громадян як членів політичної спільноти. Отже, це буде випадок колективного представництва. Сфера у якій відбувається представництво - це здійснення частини політичної влади, принципово (хоча і не тільки) за допомогою виконання законодавчих функцій.

Щодо представника, то варто звернути увагу на той факт, - іноді несправедливо забутий - що, як правило, політично-представницькі відносини встановлюються не між членом парламенту та його виборцями (або всім виборчим органом), а між парламентом у цілому (як колегіальним суб'єктом) та представленими (які, до речі, не тільки ті, хто дійсно брав участь або міг брати участь в голосуванні, але всі громадяни, в тому числі неповнолітні і так далі). Поряд із такими представницькими відносинами, можуть існувати й інші в політичній сфері, залежно від різних інституційних конструкцій[3, с. 184].

Звичайно, у наших нинішніх демократіях представництво, яке здійснює парламент, в значній мірі опосередковується політичними партіями. Але це не повинно бути представництвом інтересів різних груп людей. І в цьому сенсі одна з основних причин нинішнього демократичного виродження, що може бути виявлена, як вказує К.Ф. Ферраджолі, в кризі соціальних коренів політичних партій і їх нездатності зчитати та інтерпретувати соціальні потреби і запити, особливо перед обличчям певних верств суспільства[44, с. 290].

Насправді, більшість поточних дискусій навколо «імперативного мандату», як правило, зосереджуються на тому, чи зобов'язані парламентарі підкорятися партіям, під кольорами яких вони обиралися на виборах. Але, заборону імперативного мандату сьогодні також слід розуміти як гарантію автономії від політичних партій[34, с. 186]. Така заборона залишається основною вимогою (хоча, звичайно, недостатньою), щоб парламентарі мали можливість вільно обговорювати і, таким чином, адекватно виконувати свої обов'язки в ролі колегіальних представників.

Підвищення ефективності політичного представництва парламентаріїв не має на увазі звернення до вимог «покори» щодо представлених, навпаки, спонукає на роздуми про механізми, що підвищують якість обговорення при колективному прийнятті рішень. Звичайно, також можна і потрібно подумати про механізми підзвітності за діяльністю, яка здійснюється представниками, навіть в індивідуальному порядку (їх завдання сприяти формуванню колегіальної волі), але в жодному разі дозвіл на «імперативний мандат», навіть не використаний в метафоричному сенсі, може допомогти в досягненні цієї мети. Навпаки, якщо цей інститут «служить» чомусь, то це просто інструмент демагогічної легітимації популістської ідеї про те, що існує справжня воля народу або певних верств населення.

ВИСНОВКИ

Важливою складовою процесу встановлення колективного порядку є політичне представництво. Однак для культури середньовіччя порядок - це не проблема, а буденна істина та факт. Саме завдячуючи історичному аналізу ми маємо змогу набагато краще зрозуміти цю проблему. Проблемний характер пов'язаний з типовою тезою для сьогодення про його «штучності»: адже вже сучасні люди, починаючи, десь з суспільного договору сімнадцятого століття, розглядають взаємозв'язок та напругу, у автономності і протилежності величин: людину та громадянина. Можна чітко побачити, концептуальний вододіл, що вимальовується, він відокремлює «довге середньовіччя» від «сучасності», тоді, коли порядок вже перестав уявлятися як реальність, що постійно існувала, вписана в природній стан речей, і починає ставати винаходом, який ще треба буде збудувати.

Для нашого сучасного демократичного суспільства є характерне те, що відносини політичного представництва, які виникають внаслідок делегування влади проявляються лише виключно у формі договірних відносин, що сформувалися під впливом Реформації, набуло теоретичного оформлення вже у новоєвропейських концепціях Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, Е.-Ж. Сієса, Е. Берка і навіть К. Маркса

Нині саме представництво можна представити розвинутим та динамічним інститутом влади, адже, почавши свою історію з врахування інтересів найбільших суспільних сил, воно прагне до максимального виразу інтересів всієї політичної палітри суспільства, що відображається в системі формування законодавчої влади, тому що саме порядок формування представництва забезпечує участь найбільшого числа громадян у вирішенні завдань, що стоять перед суспільством і державою.

Серед основних особливостей, якими можна було охарактеризувати політичне представництво у фазі його становлення слід виокремити наступні позиції:

- По-перше, постулюється важлива роль консенсусу суб'єктів, а разом з ним і політичного виборчого права, як і права голосу. Голосування сприяє появі активній ролі суб'єкта у житті конкретною суспільного порядку та який є видимим у той же час, що перетворює його в особливу силу: право призначати будь-кого з громадян, пересуваючи їх на вершину конкретного суспільного порядку.

- По-друге, представництво не вичерпує своїх функцій у можливості суб'єктам впізнавати, асоціювати себе з представниками, інститут представництва, має ґрунтуватися на забороні імперативного мандата та послуговуватись догмою щодо незалежності та самостійності обранця по відношенню до своїх виборців. Завжди існуватиме розрив між волею суверена та волею підданих, і саме тут механізм представництва, має відокремити рішення представників від волі представлених, тобто робить можливим встановлення суверенітету.

- По-третє, саме представництво дозволяє нації, цій колективній сутності, можливість сформуватися, з нічого. У той же час, коли представництво творить націю воно творить її «реальною» разом із її волею, репрезентація також дозволяє встановити єдність нації.

Концепцію представництва теоретизує Ганна Піткін,. Вона виділяє чотири типи представництва, серед яких можна виокремити: дескриптивний, формальний, символічний, та «дію для» (субстантивний). На думку авторки, три перший типи представництва мають свої обмеження, оскільки вони не можуть гарантувати те, щоби інтереси тих, кого представляють були репрезентовані повністю:

- Формальне представництво. Воно всього лише формально наділяє громадянина повноваженнями представляти інших осіб, не гарантуючи при цьому якості такого представництва.

- Символічне представництво. Воно має прояв у «переконанні» тими, особами кого представляють, що їхні реальні інтереси знаходять своє повне представлення, хоча, дуже часто це може бути не так.

- Дескриптивне представництво. Воно проявляється в той момент, коли представник стає представником лише завдяки тому, що має певні «спільні характеристики або зв'язки» з тими особами, яких він представляє. Тут йде мова про «взаємозв'язки між конкретними характеристиками та діями особи, що у жодному разі не є обов'язковими». Дескриптивне представництво «означає – персональний склад всіх представницьких установ має відображати склад осіб, що представлені у важливих сферах життя».

- Субстантивне представництво (або «дія для»). Воно полягає у реакції представників на запити тих, кого вони представляють, що потім проявляється в активних діях таких представників. Тобто, маємо те, що парламент стає форумом, де інтереси виборців складаються представниками і з часом мають узгодитися як загальні інтереси.

Якщо припустимо те, що сучасне політичне представництво не може не ґрунтуватися на принципі виборності, то маємо, «непредставлені» це ті особи, хто не мають права обирати тих, хто буде виступати від їх імені в інституціях. Відповідно до питання «непредставлених», можна окреслити наступні групи осіб:

- хто не має права обирати представників;
- хто має це право, але не обирає свого представника;
- хто має це право, але не реалізує його.

До першої категорії належать іноземні резиденти(іноземці) чи особи які не мають громадянства. Зазначається, що дискримінація щодо даних

осіб в демократичних країнах не є раціонально обґрунтованою, адже аргументація не може ґрунтуватися на будь-якому з класичних постулатів, розроблених для обмеження політичних прав (наприклад, таких, як відсутність незалежності, дієздатності, або інтересу).

До другої категорії осіб можна віднести тих, хто голосує, хоча по факту не сприяє у виборі тим осіб, хто в кінцевому рахунку буде представляти даних виборців, отримує мандат. Існування цієї категорії порушує проблему спотворення виборчого законодавства та питання розміру представницьких зборів.

Третя категорія включає в себе тих осіб, хто не реалізує свої політичні права, з тих чи інших причин. Це тривожний знак того, що голосування такими громадянами більше не сприймається як засіб хоч щось змінити.

Варто зазначити щодо необхідності продовження виключення імперативного мандата із політичної практики представництва. Щоб успішно вирішити будь-яку проблему, що має відношення до демократій, варто виходити з правильного розуміння того, що становить позитивні результати представництва в цілому, та політичного представництва зокрема. Адже, сама діяльність представництва полягає у комплексі дій, які спрямовані на захист інтересів тих осіб, яких представляють. Ця діяльність не може просто бути зведена, в будь-якій сфері життя, до банального підпорядкування волі тих громадян, яких представляють, і тим більше у відносинах, що відносяться до сфери політичного представництва, одним із припущень якого виступає саме ідея про те, що загальна національна воля не є чимось тим, що існує само по собі. Але представники повинні формувати цю «загальну волю», щодо якої, можливо, є конче потрібно, аби вони мали змогу вільно, необмежено висловлюватися, міркувати та вести змістовні дискусії поміж собою, аби мати можливість врешті-решт дійти згоди. Таким чином, заборона

імперативного мандата представляється необхідною (хоча, очевидно, недостатньою) умовою для парламентаріїв адекватно виконувати свої обов'язки як колегіальних представників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анкерсмит Ф. Политическая репрезентация / Ф. Анкерсмит. – Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 288 с.
2. Анкерсмит Ф. Репрезентативная демократия. Эстетический подход к конфликту и компромиссу/ Ф. Анкерсмит // Логос. – 2004. – № 2. – С. 77–85.
3. Васькова Л. Г. Конституционно-правовое регулирование мандата депутата современного парламента : дис. канд. юр. наук / Васькова Л. Г. – Тюмень, 2007. – 223 с.
4. Гоббс Т. Сочинения : В 2 т. / Т. Гоббс. – Москва: Мысль, 1991. – 731 с.
5. Гришин-Грищук О. Особливості трактування представництва Ганною Піткін / Ольга Гришин-Грищук. // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2014. – №702. – С. 211–214.
6. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. - № 2. – Ст. 44.
7. [Колюх В. В.](#) Депутатська недоторканність: зарубіжний досвід і українські проблеми [Електронний ресурс] / В. Колюх // [Віче](#). - 2015. - № 3. - С. 52-56. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_3_28
8. Колюх В. В. Парламентська республіка в Україні: перспективи й перешкоди / В. В. Колюх // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. - 2019. - № 3. - С. 176-180. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2019_3_26.

9. Колюх, В. В. Сучасний конституційний процес в Україні. Політологічний аналіз: монографія / В. Колюх. - Київ : Академія, 2015. - 268 с.
10. Лабораторія законодавчих ініціатив. Природа представницького мандату: українська практика та зарубіжний досвід / Лабораторія законодавчих ініціатив. // Інформаційно-аналітичні матеріали до Засідання Експертного клубу журналу «Часопис «ПАРЛАМЕНТ». – 2009. – С. 1–12.
11. Лук'янов Д. В. Моделі представництва інтересів виборців у парламенті / Д. В. Лук'янов. // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2006. – №11. – С. 208–214.
12. Маклин Э. Формы представительства и системы голосования / Э. Маклин // Современная политическая теория. – М., 2004.. - С. 242-277.
13. Малько А.В., Синюков В.Н. Императивный мандат: прошлое и настоящее / А. В. Малько В. Н. Синюков // Правоведение. 1992. № 2. С. 12–22.
14. Малявін Є. Основні концепції представництва інтересів в політичному процесі / Є. Малявін. // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2016. – С. 123–127.
15. Манен Б. Принципы представительного правления / Б. Манен. – СПб: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. – 324 с.
16. Медяник Д. В. Виникнення і розвиток ідеї політичного представництва у політичній думці західної Європи / Д. В. Медяник. // Вісник Дніпропетровського національного університету. – 2012. – №9. – С. 213–217.
17. Новакова Е. В. Украинский парламент: делегативность или представительство? / Е. В. Новакова. // PolitBook. – 2013. – С. 53–62.

18. Павлова Т. В. Политическое представительство и массовая политика: теоретические проблемы / Т. В. Павлова. // Массовая политика в России: институциональные основания мобилизации, представительства, участия и действия. – 2016. – С. 51–74.

19. Підкуркова І. Представництво політичне / І. Підкуркова // Політична енциклопедія / І. Підкуркова. – Київ: Парламентське видавництво, 2011.

20. Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2008 від 27 травня 2008 року у справі за конституційними поданнями 56 та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад» // Офіційний вісник України. – 2008. - № 40. – Стор. 36. – Ст. 1328.

21. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Ж.-Ж. Руссо. – М.: КАНОН-пресс, Кучково поле, 1998. – 416 с.

22. Синьоокий О. Природа представницького мандату: українська практика та зарубіжний досвід / О. Синьоокий, Д. Ковриженко. – Київ: Фонд Конрада Аденауера, 2009. – 28 с. – (Політична освіта).

23. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: Монографія / В. М. Шаповал. – Київ: Юридична фірма «Салком», Юрінком Інтер, 1998. – 309 с.

24. Шляхтун П.П. Конституційне право України: підручник. / П. П. Шляхтун. - К. «Освіта України», КНТ. 2008.- 592 с.

25. Albertone M. L'apprentissage de la démocratie représentative à Paris. Brissot, Condorcet et la Constitution municipale (1789-1790), / Albertone. – Albertone: Castiglione, 2018. – 257 с.

26. Albertone M. La Représentation politique. Anthologie / M. Albertone, M. Troper. – Paris: Classiques Garnier, 2021. – 250 c.
27. Albertone M. Ordre naturel et loi positive. Deux physiocrates légistes: Le Mercier de la Rivière et Le Trosne / Albertone., 2021. – 320 c.
28. Albertone M. Le ragioni della rappresentanza politica. Una prospettiva storica / Manuela Albertone. // teoria politica. Nuova serie, annali x. – 2020. – №10. – С. 139–153.
29. Bobbio N. Representación e intereses», en Teoría general de la política / bobbio. – Madrid: Trotta, 2003. – 263 c.
30. Bouricius T. G. Democracy Through Multi-Body Sortition: Athenian Lessons for the modern Day [Электронный ресурс] / Bouricius // Journal of Public Deliberation. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.publicdeliberation.net/jpd/vol9/iss1/art11>.
31. Brennan G. On Political Representation / G. BRENNAN, A. HAMLIN. // British Journal of Political Science. – 1999. – С. 109–127.
32. Cambiano G. Piccola archeologia del sorteggio / Cambiano. // «Teoria politica», n. s. Annali X. – 2020. – С. 103–121.
33. Campati A. Democrazia e rappresentanza politica. Un'alleanza sempre più incerta? / Antonio Campati. // TEORIA POLITICA. NUOVA SERIE, ANNALI VIII. – 2018. – №8. – С. 385–400.
34. Carlo Ferruccio Ferrajoli. Come esautorare il parlamento. Un caso esemplare del declino di una democrazia rappresentativa / Carlo Ferruccio Ferrajoli. // teoria politica. Nuova serie, annali x. – 2020. – №10. – С. 155–187.
35. Clementi F. Sulla proposta costituzionale di riduzione del numero dei parlamentari: non sempre «less is more» [Электронный ресурс] / Clementi // Osservatorio sulle fonti. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.osservatoriosullefonti.it>.

36. Cuono M. In principio era il mercato, poi venne la rete. Disintermediazione, spontaneità, legittimità, in «Iride» / Cuono., 2015. – 317 c.
37. Cuono M. Representación política / Massimo Cuono. // Eunomía. Revista en Cultura de la Legalidad. – 2013. – №4. – C. 163–171.
38. Dahl R. A. Democracy and its Critics / R. A. Dahl. – New Haven and London: Yale University Press, 1989. – 397 p.
39. Elena García Guitián. Crisis de la representación política: las exigencias de la política de la presencia / Elena García Guitián. // Revista de Estudios Políticos (Nueva Época). – 2011. – №11. – C. 215–226.
40. Greppi A. Teoría constitucional y representative turn. Acerca de la doctrina estándar de la representación política / Greppi., 2019. – 72 c.
41. Isabel Lifante Vidal. Sobre el concepto de representación / Isabel Lifante Vidal. // DOXA, Cuadernos de Filosofía del Derecho. – 2009. – №32. – C. 497–524.
42. Mansbridge, J., 2004: «Rethinking Representation», en The American Political Science Review, vol. 97, núm. 4, pp. 515-528.
43. Mill J. S. Considerations on Representative Government / J. S. Mill. – NY.: Liberal Arts Press, 1958. – 270 p.
44. Pazé V. Crisi della rappresentanza e mandato imperativo, in «Teoria politica» / Pazé. // annali IV. – 2014. – C. 277–294.
45. Pitkin H. The Concept of Representation / H. Pitkin. – Berkeley: Univ. California Press, 1967. – 330 p.
46. Political representation [Электронный ресурс] // Stanford encyclopedia of philosophy. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: <http://plato.stanford.edu/entries/political-representation/>.
47. Tuorto D. I non rappresentati. La galassia dell'astensione prima e dopo il voto del 2018 / Tuorto. // «Teoria politica» n. s. Annali VIII. – 2018. – C. 263–273.

48. Urbinati N. Democracy Disfigured: Opinion, Truth, and the People / Urbinati. – Harvard: Harvard University Press, 2014. – 320 c.
49. Urbinati N. Representative democracy: Principles and genealogy / Urbinati. – Chicago: Univ. Of Chicago press, 2006. – 328 c.